श्री साईलीला

ऑगस्ट कि. ५० पैसे

श्रीसाईलीला-ऑगस्ट १९७१

मराठी व हिंदी विभाग :

१ संपादकीय

२ कविता—

(१) नको आता जन्ममृत्यु

(२) कोण आहे जगतात

(३) इच्छा भेटीची

(४) सत्ताधीश एक

(५) साई भक्ताची विरहावस्था

(६) आळवणी

३ विचार मौक्तिक

४ विनोदाचे आद्य शिल्पकार

५ श्रीमारुतिरायाचे सेवेचे आदर्श

६ मनात आलं की

७ संन्यासी होऊन संसार करा

८ श्रद्धांजली

९ श्रीसाईबाबा चरित्र (हिंदी)

इंग्रजी विभाग :

1 Editorial

2 On God

3 Miracles

4 Guru Poornima message

श्रीसाईवाक्सुधा

" असो आतां या संसारी । तुवां वागावें कैशापरी ।
हें मी सांगतों निर्धारीं । तिकडे अवधान द्यावें तुवां ॥
देहप्रारब्धानुरोधें । प्राप्त स्थिती तिच्यामध्यें ।
आनंद मानूनि रहावें बुधें । खोटी तळमळ करूं नये ॥
घरीं आलिया संपत्ती । आपण व्हावें नम्र अती ।
फळें येता लीन होती । वृक्ष जैसे शिष्योत्तमा ॥
साधु संत सज्जन । यांचा राखणें मान ।
लीन व्हावें लव्हाळयाहून । त्यांचे ठायीं सर्वदा ॥
जैसे आपण धर्मशाळेंत । जातों क्षणैक रहाण्याप्रत ।
तात्पुरती सोय तेथ । घेतो आपण करुनि ॥
म्हणूनि त्या धर्मशाळेचा । मोह ना आपणा उपजे साचा ।
तोचि प्रकार येथींचा । प्रपंच ही धर्मशाळा ॥

—श्रीदासगणूकृत अर्वाचीन भक्तलीलामृत, अध्याय ३२.

श्रीसाईलीला

[शिरडी संस्थानचे अधिकृत मासिक.]

वर्ष ५० वे] ऑगस्ट १९७१ [अंक ५ था

: संपादक :

श्री. का. सी. पाठक

वार्षिक वर्गणी रु. ५ (ट. ख. सह)

टे. नं. ४४३३६१

: कार्यालय :

साईनिकेतन, प्लॉट नं ८०४ बी, डॉ. आंबेडकर रोड, दादर, मुंबई १४

संपादकीय

गुरुपौर्णिमा:

यंदाची गुरुपौर्णिमा दिनांक ८ जुलै १९७१ रोजी गुरुवारी होती. त्यामुळे सर्व भाविक जनांनी स्वाभाविकपणे अधिक उत्साहाने ती साजरी केली यात आश्चर्य नाही. गुरुवार श्रीदत्तात्रेयांचा वार आणि श्रीदत्तात्रेय म्हणजे त्रिगुणात्मक त्रिमूर्ती उत्पत्ति-स्थिति-लय यांची देवता. गुरुपौर्णिमेच्या दृष्टीने विचार करावयाचा झाल्यास जो गुण व जे ज्ञान ज्याच्याकडून मिळेल त्यास गुरु मानून त्याजकडून तो गुण, ते ज्ञान परिप्रश्नाने परिपृच्छेने मिळविणारी देवता. आणि व्यास म्हणजे महाभारत व अन्य अठरा पुराणांचे कर्ते व वेदांचे खंड पाडणारे द्रष्टे मुनि. महाभारत म्हणजे पौराणिक काळातील सर्व ज्ञानाचा सागर. ‘ यदिह अस्ति तदस्ति सर्वत्र । यन्नास्त्यत्र तन्नास्ति कुत्रचित् ।, ‘ जे येथे आहे ते सगळीकडे आहे, जे येथे नाही ते दुसरीकडे कोठेच नाही. ’ असे ज्याच्याबद्दल यथार्थाने म्हटले जात असे असा ग्रंथ, व्यास महर्षींनी रचलेला, तर श्रीगणरायाने त्यांच्या सांगण्याबरहुकूम लिहून काढलेला. आख्यायिका अशी आहे की व्यासांनी जेव्हा महाभारताची (जय ग्रंथाची) रूपरेखा मनात आखली तेव्हा एवढा मोठा ग्रंथ कोणाकडून लिहवून घेता येईल हा प्रश्न त्यांच्यापुढे उभा राहिला. साहजिकच जगत्पिता ब्रह्मदेवाची त्यांना आठवण झाली. ब्रह्मदेवाची त्यांनी प्रार्थना केली. ब्रह्मदेवाने त्यांस श्रीगणपतीची प्रार्थना करावयास सांगितली. मग महर्षि व्यासांनी श्रीगणपतीस आवाहन केले :-

अजं निर्विकल्पं निराकारमेकं निरानन्दमानन्दमद्वैतपूर्णम् ।
परं निर्गुणं निर्विशेषं निरीहं परब्रह्मरूपं गणेशं भजामि ॥

गुणातीतमानं चिदानन्दरूपं चिदाभासकं सर्वगं ज्ञानगम्यम् ।
मुनिध्येयमाकाशरूपं परेशं परब्रह्मरूपं गणेशं भजामि ॥

जगत्कारणं कारणज्ञानरूपं सुरादिं सुखादिं गुणेशं गणेशम् ।
जगद्व्यापिनं विश्ववंद्यं सुरेशं परब्रह्म रूपं गणेशं नमामि ॥

श्रीगणपति प्रसन्न झाले, त्यांनी महाभारत लेखनाचे काम करण्याचे मान्य केले, पण एक अट घातली ती ही की व्यासांचे कथन अव्याहतपणे चालले पाहिजे, त्यात खंड पडता उपयोगी नाही. कारण त्यामुळे लेखन करणारी लेखणी थांबवावी

लागली तर ती पुढे चालणार नाही. व्यासांनी ही अट कबूल केली पण त्यांनीही श्रीगणपतीस एक बंधन घातले ते हे की लिहिलेल्या मजकुराचा अर्थ समजल्याखेरीज पुढील मजकूर लिहावयाचा नाही. आणि या बंधनाचा व्यासांनी असा उपयोग करून घेतला की जेव्हा त्यांना विश्रांती हवी असे तेव्हा ते असे कठीण श्लोक रचीत व सांगत की त्यांचा अर्थ लावण्यास श्रीगणपतीस वेळ लागत असे व त्यामुळे व्यासांना आवश्यक ती विश्रांती मिळत असे. अस्तु.

यंदाच्या गुरुपौर्णिमेस तीन अधिष्ठात्री देवता होत्या—श्रीदत्तात्रेय, श्रीगणपती आणि महर्षि व्यास. या तिन्ही देवतांना वंदन करून पुढील वर्षात आपणास करावयाचे ज्ञानदान वा ज्ञानार्जनाचे नियतकार्य यथायोग्य पार पाडण्यास आवश्यक ते सामर्थ्य बुद्धी व इच्छा त्यांनी द्यावी म्हणून आपण त्यांची प्रार्थना करु या!

शिरडी संस्थानने दिनांक ७ ते ९ जुलै १९७१ चे तीन दिवस गुरुपौर्णिमेचा उत्सव दरवर्षाप्रमाणे यथासांग साजरा केला; श्रीसाईलीलेनेही या प्रसंगी थोडेसे ज्ञानदान व्हावे या हेतूने मासिकाच्या जुलै १९७१ च्या अंकाच्या तेराशे जादा प्रती काढून मासिकाच्या चालकांनी शिरडी संस्थानचे आश्रयदाते, देणगीदार व वर्गणीदार यांच्याकडे विनामूल्य पाठविल्या आहेत. हेतू हा की मासिक करीत असलेले कार्य कितपत युक्त, कितपत अयुक्त आहे व ते तसेच पुढे चालू ठेवावे किंवा कसे याबद्दल त्यांच्याकडून मार्गदर्शन व्हावे. 'नियतं कुरु कर्म त्वं' हा आदेश आम्हांस जरी मान्य असला तरी आम्ही करीत असलेले कूजन कूजन नसून अरण्यरुदनच आहे असे जर आमच्या वाचकांनी स्पष्ट केले तर ते तसेच पुढे चालू ठेवण्यात काही स्वारस्य राहील असे आम्हांस वाटत नाही!

एकशेआठ मंजरींचा हार :

गुरुपौर्णिमेच्या सुमुहूर्तावर आपला एकशे आठ मंजरींचा हार पुरा करून तो हार श्रीसाईचरणी अर्पण करण्यात आमचे सततचे प्रज्ञाचक्षू लेखक व परम साईभक्त श्री. द. शं. टिपणीस यांनी मोठे औचित्य साधले आहे. गुरुपौर्णिमेच्या मुहूर्तावर आमच्या वाचकांस श्री. टिपणीस यांनी दिलेला हा प्रसाद अपूर्व आहे. परिमलाने, स्वादाने व सौंदर्याने आकर्षित होऊन आमचे वाचक त्याचे हळू हळू चर्वित चर्वण करतील व तो आत्मसात करतील याबद्दल आम्हांस संदेह नाही.

हा हार विणण्यास व त्यासाठी लागणाऱ्या मंजरी गोळा करण्यास श्री. टिपणीस यांनी १९६७ च्या आक्टोबरमध्ये सुरुवात केली आणि संत व शास्त्रज्ञ यांच्या जिज्ञासेस नमन करून जवळजवळ चार वर्षे इतस्ततः संचार करून मिळेल ती सजीव वा निर्जीव वस्तू गाठून माणसाच्या मनोव्यापारात अवगाहन करून आपल्या प्रज्ञेने व उत्कट श्रद्धेने सुगंधित व सुमंत्रित अशा मंजरी तयार केल्या व त्यांचा हार आज आपणांस अर्पण केला आहे.

आपल्या संचारात श्री. टिपणीस हे चंद्रावर गेले, समुद्रावरही त्यांनी पर्यटन केले, खाचखळगे असलेल्या डोंगरांना ते घाबरले नाहीत, तळी व त्यातली शेवाळे त्यांनी पाहिली व झोपडपट्टीसही दूर ठेवले नाही. तसेच त्यांनी पौराणिक काळात विहार केला. द्रोणांचा चक्रव्यूह पाहिला. शास्त्रज्ञ व संत यांना वंदन केले. डॉक्टर, वकील, दूधवाला भय्या, जहागिरदार, काळ्या बाजारातील व्यापारी, बागेतला माळी यांच्याशीही सलगी केली. हुकुमशहा योगी, व भक्त यांनाही ते विसरले नाहीत. पुरणपोळी, लोणचे, कांदा, फणस, नारळ वगैरे त्यांनी चाखले. सोने, सोन्याची नाणी, मोत्यांच्या नथी त्यांनी पाहिल्या, तर वृक्ष, वेली, बागबगीचे, समुद्राचे खारे पाणी, डोलकाठी, नाव, लाकूड वगैरेंशी त्यांनी हातमिळवणी केली. भुंगा आणि माशी यांना त्याज्य मानले नाही, तर नाटक, सिनेमा, रेडिओ, ट्रॅन्झिस्टर, मोडतोड यासंबधींचे व्यवहार समजून घेतले. नाटकातील राजा व सेवक यांच्या भूमिका, शब्दकोडी भरणे, टीपकागद, आजोबांच्या मिशा ओढणारे बाळ, पुराणातील वांगी पुराणात ठेवणारे श्रोते व पुराणिक, आगीचा डोंब, अग्निशामक, शास्त्रीय प्रमेये व त्यांचे व्यत्यास वगैरे गोष्टींतही त्यांनी रस घेतला, आणि सर्वांतून आपल्या परमेश्वरनिष्ठेने व श्रद्धेने सुवासिक मंजरी निर्माण केल्या. अगदी सोप्या व सर्वांना सहज समजेल अशा शब्दांत व्यावहारिक व आध्यात्मिक उपदेश आपणा सर्वांस केला. सुटसुटीत, सुबोध अशी अनेक सुभाषिते सादर केली.

मानवाने चंद्रावर केलेल्या स्वारीचे सर्वांस कुतूहल वाटले पाहिजे, त्यापासून शिकण्यासारख्या असलेल्या गोष्टी सर्वसाधारण माणसाने शिकल्या पाहिजेत; समुद्रावरील लाटा व संसारातील संकटे सारखीच असतात, त्या आपोआप नाहीशा होतात, त्याने माणसाने बिचकून जाऊ नये; शेवाळ्यांनी आच्छादलेल्या तळ्यातही पिण्याजोगे पाणी असते, वरचे शेवाळ आपण दूर केले पाहिजे; झोपडपट्टी निर्माण होणे ही काही अंशी नैसर्गिक क्रिया आहे, ती टाळून टाळता येत नाही; द्रोणांनी रचलेला चक्रव्यूह सद्गुरूच्या साहाय्याने भेदला पाहिजे; डोंगरावरील खांच खळग्याप्रमाणे संसारातही खांचखळगे असतात, त्यावरून मार्ग आक्रमण करण्यासाठी सबूरीची आवश्यकता असते, मानवाच्या अधोगतीची चिकित्सा अहंकार ही आहे, परमेश्वररूपी डॉक्टरच्या सांगण्यावरून मानवाने अहंकाचा त्याग केला म्हणजे तो रोगमुक्त होतो; मायेचा फाटपसारा वकिलाच्या कामासारखा असतो; दूधवाल्या भय्याने दुधात धंद्याच्या दृष्टीने मर्यादित पाणी घातले तर ते इष्ट व आवश्यक असते, तसेच आयुष्यातीलही श्रेयसात थोडेसे प्रेयसाचे मिश्रण, सातास एक या प्रमाणात असणे इष्ट असते; जहागिऱ्या व वतने नष्ट करण्यासाठी शिवाजीची नीति व काळा बाजार नष्ट करण्यासाठी वल्लभभाईंचा दूरदर्शीपणा हवा; बागेचा माळी

मालकाच्या लहरीप्रमाणे त्यास सोईस्कर वाटेल असा सल्ला देणारा नसावा; अहंकारी माणूस हुकुमशहासारखा तर अहंकारहीन माणूस कर्तृत्वशून्य असतो म्हणून माणसाने अहंकारी वा अहंकारहीन असू नये तर निरहंकारी असावे; योग्याने योगसाधना केली तर त्याचे एकट्याचे कल्याण होते तर भक्तीने सर्वांचे समाधान होते; नामस्मरण म्हणजे मुरलेल्या लोणच्यासारखे ताज्या पुरणपोळीपेक्षा सुंदर; कांद्याचे बाह्यस्वरूप आणि गाभा अगदी सारखे असतात; फणसाचे गरे काढताना आपण हातास चीक लागू नये म्हणून तेल लावीत असतो, त्याप्रमाणे मोक्षसाधना करताना नामरूपी तेल लावीत जावे; पाण्याने भरलेल्या नारळाप्रमाणेच आत्मानंदाने भरलेले जीवन नाद करीत नाही, सोन्याचे नाणे नव्हे सोनेच व्हावे; नाकातली नथ नाकातच शोभून दिसते हे लक्षात ठेऊन काळवेळ पाहून वागावे व बोलावे; वेलीला जसा वृक्ष तसा मायेला ब्रह्म; जीवन सुखी करण्यासाठी आवश्यक असलेली त्यागवृत्ती असल्यामुळे फुले व स्त्रिया अल्पायुषी असतात, फुलबाग सुंदर असतो पण तो फुलविण्यासाठी माळ्याला विविध कष्ट करावे लागलेले असतात; समुद्रात पाण्याला तोटा नसतो पण सर्व पाणी खारे असते; संतसंग माणसास डोलकाठीवर चढवून जीवनदर्शन करवितो; मनुष्य संसाररूपी समुद्र नामरूपी नौकेने तरून जातो; भुंग्याप्रमाणे ईश्वर जीवनातील लाकडाचा नाश करतो पण भक्तिरूप कमळात गुंगत असतो; यःकश्चित माशीही आपणांस जीवनातील उपयुक्त धडे शिकवीत असते; नाटक सिनेमा पाहण्यासाठी ज्याप्रमाणे ॲडव्हान्स बुकिंग करावे लागते त्याप्रमाणे देवाचे राज्यात जागा मिळविण्यासाठी ॲडव्हान्स बुकिंग करावे लागते; उपयोगाच्या दृष्टीने ट्रॅन्झिस्टर कितीही चांगला असला तरी जीवनाच्या दृष्टीने रेडिओच अधिक चांगला असतो; भक्तीचा एलिमिनेटर लावून आपल्या आत्म्याचे कनेक्शन विश्वात्म्यास देता यावे व अक्षय जीवनाचा लाभ मिळविता यावा अशी सोय अध्यात्म्यात केली आहे; मोडतोड उपयुक्त व आवश्यक असते कारण त्यामुळे नवनिर्मितीस वाव मिळतो; नाटकातील राजाने राजासारखे वागले पाहिजे, सेवकाने सेवकाची भूमिका यथातथ्य वठवली पाहिजे, परमेश्वरही मानवावतारात मानवासारखा वागतो; प्रत्येकाने आपल्या जीवनातील मोकळ्या जागा भरून काढून जीवनवाक्य अर्थयुक्त केले पाहिजे; प्रत्येकाने टीपकागदाप्रमाणे दुसऱ्याचे दोष टिपून काढण्यास व ते नाहीसे करण्यास मदत करावी; वडिलांच्या मांडीवर खेळता खेळता मानवाने आपली बुद्धी इतकी अफाट तेजस्वी व सामर्थ्यवान केली आहे की तो आता आपल्या आजोबांच्या मिशा ओढू लागला आहे; पुराणातली वांगी पुराणात ठेवावयाची नसतात; हाल अपेष्टांचा डोंब शांत करण्यासाठी नामसंकीर्तन उत्तम अग्निशामक असते; प्रत्येक प्रमेयाचा व्यत्यास प्रमेयाप्रमाणेच सत्य असतोच असे नाही; अशाप्रका-

रचा विविध उपदेश श्री. टिपणीस यांनी सर्वांना समजतील असे सोपे सोपे दृष्टांत देऊन अगदी सहजपणे केला आहे. त्यामुळे सर्व वाचकांनी श्री. टिपणीस यांचे 'मनात आलं की' या शीर्षकाखालील सर्व लेख स्वस्थ चित्ताने वाचावे व त्यांत पसरलेल्या विचारांचे मनन करावे अशी आमची श्रीसाईलीलेच्या वाचकांस खास विनंती आहे.

अशा प्रकारचे विचारप्रवर्तक लेख श्रीसाईलीलेत प्रसिद्ध करण्याची संधी श्री. टिपणीस यांनी आम्हांस दिली याबद्दल आम्ही त्यांचे आभारी आहोत. अशाच तऱ्हेचे अनेक सुमनहार श्री. टिपणीस यांनी तयार करावेत, व श्रीसाईलीलेमार्फत ते जनतेस सादर करावे अशी आमची इच्छा आहे. त्यासाठी लागणारे आवश्यक ते आयुरारोग्य त्यांस सदोदित लाभावे हीच आमची परमेश्वर चरणी प्रार्थना.

श्री. टिपणिसांच्या लेखमालेपासून स्फूर्ति घेऊन आमचे अन्य वाचकही अशाच तऱ्हेच्या सुमनमाला तयार करून त्या श्रीसाईलीलेमार्फत प्रसिद्ध करतील असा आमचा दृढ विश्वास आहे.

लेखन स्पर्धा: न मिळालेला प्रतिसाद:

श्रीसाईलीलेच्या नवोदित लेखकांना उत्तेजन मिळावे म्हणून आम्ही आमच्या मे १९७१ च्या अंकात एक लेखनस्पर्धा जाहीर केली होती. परंतु त्या स्पर्धेस लेखकांकडून अजिबात प्रतिसाद मिळाला नाही. नेमून दिलेल्या दोन विषयापैकी एका विषयावर एक लेखकाकडून एक अपवादात्मक लेख आला परंतु तो आपण स्पर्धेसाठी लिहिलेला नाही व स्पर्धेसाठी पाठवीत नाही असे लेखकाने मुद्दाम स्पष्ट केले होते. तो लेख अन्यत्र या अंकात आम्ही प्रसिद्ध करीत आहोत.

स्पर्धेच्या योजनेची अशी वाताहात का व्हावी हे समजत नाही. कदाचित स्पर्धेसाठी मुक्रर केलेले विषय नवोदित लेखकांसाठी अतिशय गहन व कठीण असून त्यांचा सांगोपांग अभ्यास स्पर्धेसाठी नेमून दिलेल्या अवधीत करणे स्पर्धेच्छूंना शक्य झाले नसेल. जुन्या लेखकांना स्पर्धेसाठी काही लेखन करणे इष्ट वाटले नसेल. परंतु त्यामुळे दोन महत्त्वाच्या विषयांची ओळख आमच्या वाचकांस होऊन त्यासंबंधी विचार करण्याची प्रेरणा त्यांच्या मनांत निर्माण व्हावी हा जो आमचा हेतु होता तो साध्य झालेला नाही. सबब आमची सर्व लेखकांस अशी विनंती आहे कीं त्यांनीं या दोन्ही विषयांचा सांगोपांग अभ्यास करून त्यांवर विस्तृत व अभ्यास परिपूर्ण असे लेख यथावकाश पाठवावेत. ते श्रीसाईलीलेत प्रसिद्ध करण्यात आम्हांस आनंद होईल व आमच्या वाचकांसही ते लेख उपयुक्त वाटतील.

श्रीहनुमानचरित्र :

श्रीहनुमन्ताच्या चरित्राचे व अवतारकृत्याचे आकर्षण भारतातील सर्व जनतेस आहे, आणि ते असणे स्वाभाविक आहे. श्रीमारुतिरायाचे चरित्र त्यागपूर्ण, निष्काम सेवावृत्तीने भरलेले आहे, आणि त्यावरील आपल्यातले आजचे अधिकारी लेखक डॉ. के. भ. गव्हाणकर यांनी जुलै १९७१ च्या अंकात प्रसिद्ध झालेल्या 'नामनिष्ठ श्रीमारुतिराय' या आपल्या लेखात म्हटल्याप्रमाणे प्रभु रामचंद्राच्या चरित्रापेक्षाही श्रीमारुतिरायाचे चरित्र श्रेष्ठ वाटते कारण त्यास डागाळणारी अशी एकही घटना नाही. श्रीरामचंद्रांनी केलेला सीतात्याग व शंबूकवध श्रीरामचंद्रांच्या पुरुषोत्तमत्वाला मर्यादा घालतात, तशी एकही गोष्ट आपणांस श्रीहनुमानजीच्या चरित्रात शोधता मिळत नाही.

परंतु श्रीहनुमानजीचे आकर्षण आपल्या मनास जे वाटते ते प्रामुख्याने त्यांच्या सेवाभावामुळे आणि आज त्यांच्यासारख्या सेवाभावाची व सेवाधर्माची आपणांपैकी बहुतेकांस अत्यंत गरज आहे. आपणांपैकी प्रत्येकास कोणाच्या ना कोणाच्या तरी सेवकाची भूमिका करावी लागते, आणि भूमिका अत्यंत कठीण असल्यामुळे ती आपणांस योग्य प्रकारे पार पाडता येत नाही. उत्तम सेवकाचा आदर्श आपणांसमोर नसतो. त्यासाठी तरी आपणांपैकी प्रत्येकाने श्रीहनुमानजींच्या चरित्राचे यथार्थ स्वरूप समजून घेतले पाहिजे, त्यांनी घालून दिलेल्या आदर्शांचे परिपालन यथाशक्ति केले पाहिजे.

मूळचे उदात्त असलेले श्रीहनुमानजीचे चरित्र महाकवि वाल्मीकींनी यथा–तथ्य वर्णिले आहे, परंतु त्यावर श्रीएकनाथांनी चढविलेले सुंदरतचे लेणे अपूर्व आहे. येथे या चरित्राचे अवगाहन करण्याचा आमचा उद्देश नाही. प्रसंगाने आल्यामुळे श्रीहनुमानजीच्या आदर्श सेवावृत्तीचे दिग्दर्शन आम्ही करीत आहोत.

अनन्य निष्ठा :

आदर्श सेवकाच्या बाबतीत पहिली आवश्यक असणारी गोष्ट म्हणजे त्याची आपल्या स्वामीच्या ठिकाणी असणारी अनन्य निष्ठा. एकदा प्रभु रामचंद्र आपले स्वामी आहेत हे मान्य केल्यानंतर श्रीमारुतिराय श्रीरामचंद्रास अनन्य शरण गेले व त्यांचे त्यांनी संपूर्ण दास्य स्वीकारले, आणि पुढील सर्व आयुष्यात कायावाचा-मनेंकरून श्रीरामाचे दासच म्हणून वागले.

"ऐकोनि पित्या वायूचें वचन । हनुमंत घाली लोटांगण ।
श्रीरामासी अनन्य शरण । दास संपूर्ण मी तुझा ॥ ७८ ॥
अंतर्यामी रघुनाथा । जाणसी माझे मनोगता ।
तुझे स्वामित्व पहावया तत्त्वतां । केला अनुचित संग्राम ॥ ७९ ॥

ऐसी माझी अपराधता । क्षमा करावी श्रीरघुनाथा ।
म्हणोनि चरणीं ठेविला माथा । । शरणागता नुपेक्षीं ॥ ८० ॥

—श्रीएकनाथ, भावार्थ रामायण, किष्किंधाकांड, प्र. अ.

आज्ञापालन :

सीतेचा शोध लागल्यानंतर साहजिक सीतामाईंची मुक्तता आपण करावी व त्यांस आपण प्रभु रामचंद्राकडे न्यावे म्हणजे प्रभूंचा त्रास वाचेल असा विचार मारुतिरायांच्या मनात आला आणि तो विचार कार्यान्वित करण्याचे सामर्थ्य आपणात आहे याबद्दल त्यांना संदेह नव्हता. पण तसे न करण्याचा योग्य असा संयम सामर्थ्यसंपन्न सेवकाने दाखविला. कारण रामाज्ञा सीतेचा शोध कर अशी होती, सीतेस आण अशी नव्हती. आपल्या विचारापासून मारुतिरायास परावृत्त करण्यासाठी श्रीसीतामाईंनी रामाज्ञेची ढाल पुढे केली :

रामाज्ञा वंद्य आम्हांसी । श्रीरामें काय सांगितलें तुजपासी ।
तुवां आणावें सीताशुद्धीसी । किंवा सीतेसी आणावे ॥ २६ ॥

जरी आणविलें सीतेसी । तरी मी येईन तुजसरसी ।
आणविलें असेल शुद्धीसी । तरी वेगेंसी त्वां जावें ॥ २७ ॥

ऐसें तिणें पुसतां । गहिंवर आला हनुमंता ।
धन्य धन्य सती सीता । निर्लोभता सज्ञान ॥ २८ ॥

सावध अवधारीं वो माते । असत्य न बोलें मी येथें ।
रामें आणविलें शुद्धीतें । हेचि निश्चितें श्रीरामाज्ञा ॥ २९ ॥

—भावार्थ रामायण, सुंदरकांड, अ. १२.१३.

बुद्धियुक्त मार्गदर्शक सेवा :

परंतु श्रीहनुमन्त श्रीरामरायाचे निर्बुद्ध होयबा पद्धतीचे सेवक नव्हते. स्वामीचे खरे कल्याण ते जाणीत असत व आपल्या सेवाधर्माचे मर्यादातिक्रमण होऊ न देता ते कल्याण साधण्याचा यथोचित प्रयत्न करीत असत. कुंभकर्णास मर्मी बाण लागला होता, पण राम पाठ दाखवीपर्यंत त्याचा प्राण जाणार नव्हता. आणि रणांगणांत शत्रूला पाठ दाखवावयाची नाही हा श्रीरामाचा बाणा. अर्धा क्षण कुंभकर्णास पाठ दाखविण्याची बिभीषणाची विनंती श्रीरामाने झिटकारली होती. अशावेळी बुद्धिमान हनुमन्ताने श्रीरामास आपल्या शेपटीने डिवचले व आवश्यक तो कार्यभाग साधून घेतला. रामलक्ष्मणांना जखडलेल्या शस्त्रबंधनाच्या मुक्तीसाठी अवश्यक ती औषधी आणण्यासाठी श्रीहनुमन्त पर्वतावर गेले, पण जरूर त्या औषधीचा ताबडतोब शोध न

लागल्यामुळे त्यांनी सर्व पर्वतच्या पर्वत उपटून युद्धक्षेत्रावर आणला. शक्ती लागून लक्ष्मणास आलेली मूर्छा घालविण्यासाठी आणलेली दिव्यौषधी का प्रभावी होत नाही हे जाणून सूर्यापेक्षा प्रखर तेज असलेल्या श्रीरामास औषधीची योजना करण्याचे वेळी दूर नेले. अहिरावण याच्या नाशाचा उपाय त्याची पत्नी चंद्रसेना हिजकडून समजून घेतला. त्यासाठी तिने घातलेली अट मान्य केली, परंतु त्यायोगे प्रभु रामचंद्राच्या एकपत्नीव्रतास बाध येऊ नये म्हणून चंद्रसेनेचा मंचक भ्रमराकडून कोरून ठेवण्याची व्यवस्था करून ठेविली. बिभीषणाचे राज्यारोहणप्रसंगी श्रीरामाने लंकेत प्रवेश करून राज्यारोहणसमयी हजर रहाण्याचे नाकारले त्यावेळी श्रीमारुतिराय दास असून सुद्धा प्रभुवर कोपले, त्यांस चार शब्द ऐकविले. तशीच परिस्थिती श्रीरामाने सीतेचा स्वीकार करण्यापूर्वी सीतेने दिव्य करून दाखविले त्यावेळी निर्माण झाली. त्यावेळीही श्रीमारुतिरायांना श्रीरामास चार शब्द सांगायचे शिल्लक ठेवले नाही आणि अखेरीस केवळ श्रीरामाची इच्छा म्हणून आपण आवश्यक ते दिव्य करून दाखवावे अशी श्रीसीतामाईंस विनंती केली. तसेच सागरतीर्थावरील वाळूचे लिंग उखडण्याच्या प्रयत्नात आपणाकडून झालेले औधात्य व त्यावर त्यास झालेली शिक्षा, अंधत्व येणे शेपटी तुटून मूर्च्छा येणे याबद्दल श्रीमारुतिरायांनी तक्रार केली नाही, परंतु त्यांनी विनंती केली—

‘ जरी झालो उद्धतें । तरी दंडोनिया स्वहस्ते ।
स्वचरणी स्थापावे निश्चितें । पाहो आणिकाते नाही देणे ॥ २११ ॥

भावार्थ रामायण, युद्धकांड, अ. ७६.

निष्काम वृत्तीः

आणि या सर्व निष्काम सेवेबद्दल या सद्भक्ताची अपेक्षा काय ? काहीच नाही. श्रीरामाच्या आगमनाची वार्ता मारुतीने आणल्यावरून भरताने आनंदित होऊन मारुतीस वर माग म्हणून सांगितले. त्यावर श्रीहनुमन्ताने उत्तर दिले—

रामभक्तांना कसलीच अपेक्षा नसते.

सीतेने जेव्हा त्यास रत्नमाला दिली त्यावेळी श्रीहनुमान संतुष्ट व्हावयाच्या ऐवजी दुःखितच झाला.

“ माळ काढोनि झडकरी । रत्नें तोडित तडकरी ।
वेगें घालोनि मुखाभीतरीं । टाकी दुरी चावोनि ॥ ७९ ॥

तें तव लागे अति कठिण । चावितां न ये संपूर्ण ।
आणिक पाहे तोडून । तंव तेंही जाण तैसेंचि ॥ ८० ॥

—भावार्थरामायण, युद्धकांड, अ. ८७

अंतिम उद्दिष्ट :

आणि या सेवकाची आपल्या स्वामीपाशी मागणी काय होती ?

“ जे जपहीन तपोहीन । व्रत पुनरश्चरण दानविहीन ।
योग याग तीर्थाटन । काही साधन जाणती ना ॥ ५१ ॥

सत्संगाचे नेणती सुख । वैराग्याचा गंध निःशेख ।
श्रवणाचे न देखती मुख । ते सकळिक उद्धरावे ॥ ५२ ॥

संसारयोग अति दुर्धर । पापभोगांची यातना क्रूर ।
पीडिजेती जीवमात्र । मागती अघोर नीचयोनी ॥ ५३ ॥

त्यांसी रामनाम रससार । देवोनि उपचारावे सत्वर ।
मोडोनि भवरोगाचा भार । नित्य अक्षर करावे ॥ ५४ ॥

विसरोनिया द्वेषद्वंद । करावे निर्विकल्प शुद्ध ।
भोगावया परमानंद । सदानंद श्रीरामें ॥ ५५ ॥

विश्व अवघें सुख संपन्न । सदा असावें स्वानंद मग्न ।
हेंचि द्यावें वरदान । म्हणोनि लोटांगण घातलें ॥ ५६ ॥

भावार्थ रामायण युद्धकांड, अ. ८८.

वरील दिग्दर्शनावरून सेवकाने नुसते तेजस्वी, कार्यकुशल व सामर्थ्यवान असून भागत नाहीं. तर त्याची आपल्या स्वामीच्या व कार्याच्या ठिकाणी अनन्य निष्ठा असावयास पाहिजे. स्वामीच्या आज्ञेचे परिपालन करतांना त्याने मर्यादातिक्रमण होऊ देऊ नये, स्वामीचे कार्य करतांना आपली बुद्धि गहाण ठेवू नये, वेळप्रसंगी निर्भीड होऊन स्वामीस मार्गदर्शन करावे, सर्व सेवा निष्काम वृत्तीने व स्वामीकडून मिळेल त्यात संतुष्ट राहून करावी आणि स्वामी व सेवक या उभयताचे अंतिम उद्दिष्ट “ विश्व अवघे सुखसंपन्न । सदा असावें स्वानंदमग्न । ” हे असावे हे आपणांस सर्वांस कळून त्याप्रमाणे आपण वागण्याचा प्रयत्न केला तरी आपली, आपल्या समाजाची व राष्ट्राची पुष्कळच सर्वांगीण प्रगती होईल यात संशय नाही.

समर्थ रामदास :

श्रीसमर्थ रामदास व त्यांची व्यावहारिक शिकवण समजून घेणे म्हणजे त्यांनी रचलेल्या दासबोधाचे परिशीलन करणे होय. हे परिशीलन सोपे नाही. श्रीसमर्थांचे चरित्रही चमत्कृतिपूर्ण आहे. परंतु समर्थ म्हणतात त्याप्रमाणे ‘भगवद्वाक्याविरहित नसे । बोलणे येथीचें ।’ आणि दासबोधाच्या अभ्यासाने ‘शीघ्रचि येथें ज्ञानप्राप्ति ॥’ होते, पण ही ज्ञानप्राप्ती होण्यासाठी हे लक्षात ठेविले पाहिजे की—

वेवसाई जो मळिण । त्यासी न कळे निरूपण ।
येथें पाहिजे सावधपण । अतिशयेंसी ॥ ७-१-५०

मायाजलें दुश्चीत होये । तें निरूपणीं कामा नये ।
सांसारिका कळे काय । अर्थ येथीच ॥ ७-१-४९

म्हणूस श्रीसमर्थांनी सांगितलें की —

जयास जोडला परमार्थ । तेणें पहावा हा ग्रन्थ ।
अर्थ शोधिता परमार्थ ! निश्चयें बाणे ॥ ७-१-३०

तथापि ज्याचे हृदय चंचल आहे त्यानेही ग्रंथ वाचण्याचे सोडू नये, एकवार वाचावा, दोनवार वाचावा, अनेकवार वाचावा म्हणजे तो समजू लागेल.

वीस दशक दोनीसें समास । साधकें पाहावे सावकास ।
विवरितां विशेषाविशेष । कळों लागे ॥ २०-१०-३२

या ग्रंथाचे प्रस्तावनेत रामदासी वाङ्मयाचे अभ्यासी धुळे येथील समर्थ वाग्देवता मंदिराचे आद्य संस्थापक परम समर्थभक्त श्रीयुत शंकर श्रीकृष्ण देव यांनी शके १८२७ मध्ये म्हटले होते :

" सर्वतोपरी निकृष्ट स्थितीला पोंचलेल्या समाजाला ऐहिक व परमार्थिक कर्तव्याची संगति या ग्रंथांत जशी घालून देण्यांत आली आहे तशी दुसऱ्या कोणत्याहि ग्रंथांत क्वचितच असेल. स्वतःचे घरदार, धंदा, स्वतःची बायकामुलें, यांच्या संबंधानें आपलें जें कर्तव्य आहे तेवढेंच काय तें ऐहिक कर्तव्य असें समजावयाचें नाहीं. प्रपंच म्हणजे हा वर दिलेला स्वतःचा प्रपंच अधिक राष्ट्राचा प्रपंच. स्वतःचा प्रपंच प्राणिमात्र करीत आहेत. स्वबांधवांचा प्रपंच करण्यांत 'मनुष्याची श्रेष्ठता आहे. हा बोध म्हण जेच महाराष्ट्रधर्माचें शिक्षण होय. अलीकडच्या भाषेंत यालाच स्वदेशाभिमान म्हणतात असलें शिक्षण देणारा प्राकृतांत तरी एवढाच ग्रंथ आहे.... ... ...
... ...

असा दुसरा कोणता ग्रंथ आहे कीं जो लहान-मोठे, संसारी-परमार्थी राजकारणी, व्यावहारिक अशा सर्व प्रकारच्या लोकांना सारखा उपयुक्त आहे? सहा वर्षांच्या मुलापासून तो साठ वर्षांच्या वृद्धापर्यंत सर्वांना याच्यांत बोध आहे. श्रीसमर्थांचा बोध, त्यांची कृति व त्यांचे चरित्र इत्यादिकांचे अध्ययन करणें, मनन करणे व तदनुरूप अल्पांशानें कां होईना, वर्तन ठेवण्याचा प्रयत्न करणे, यांतच महाराष्ट्राचा तरणोपाय आहे. सबंध प्रस्तावनेंत कोणतीच गोष्ट मला निक्षून सांगता आली नाहीं किंवा मी कोणताच आग्रह धरला नाहीं; परंतु सरतेशेवटी एक गोष्ट

आग्रहाने पण प्रेमपूर्वक महाराष्ट्रवाचकांपासून मागून घ्यावयाची आहे ती हीच की माहष्ट्राच्या पुनरुज्जीवनाची काळजी बाळगणाऱ्या प्रत्येक सद्‌गृहस्थाने श्री समर्थांच्या चरित्राचे अखंड श्रवण मनन करावे, त्यांच्या ग्रंथांचे परिशीलन करावें व त्यांच्या चरणधूलीनें पुनीत झालेल्या स्थलांचें दर्शन घ्यावें ! ”

वास्तव आम्हांसही असे वाटते की आमच्या वाचकांनी श्रीसमर्थचरित्र व दासबोध यांचा यथोचित परिचय करून घ्यावा व तत्संबंधीचे आपले विचार शब्दांकित करून श्रीसाईलीलेतून यथावकाश प्रसिद्ध करावेत.

श्रीपाद कृष्ण :

महाराष्ट्र शासनाने नेमलेल्या समितीने मराठीतील सुप्रसिद्ध साहित्यक विनोदी वाङ्मयाचे आद्य शिल्पकार श्रीयुत श्रीपाद कृष्ण कोल्हटकर यांच्या जन्मशताब्दि-दिनाचा समारंभ दिनांक २९ जून १९७१ रोजी यथोचित रीतीने साजरा केला ही आनंदाची गोष्ट आहे. तसेच श्रीयुत तात्यासाहेब कोल्हटकर यांच्या जन्मशताब्दि-दिनाचा सोहळा महाराष्ट्राबाहेरही तेथील मराठी भाषिकांकडून यथोचित रीतीने साजरा केला जात असल्याच्या वार्ता वर्तमानपत्रातून वाचून आम्हांस अत्यंत समाधान होत आहे. कोणत्याही राष्ट्रातील संत व साहित्यिक राष्ट्राच्या धार्मिक, सामाजिक व सांस्कृतिक जीवनाचे आधारस्तंभ असतात आणि त्यांचा यथोचित सत्कार राष्ट्राकडून व समाजाकडून व्हावयास हवा असतो व त्यांच्या ऋणाची जाणीव शासन व शास्ते या उभयतांसही असावयास हवी असते.

श्रीपाद कृष्णांचा जन्म झाला २९ जून १८७१ रोजी, म्हणजे इंग्रजी अमदानी सुरू झाल्यानंतर जवळ जवळ त्रेपन्न वर्षांनी. त्यांनी आपल्या लेखनास सुरुवात केली १८९३ मध्ये. तोपर्यंत अव्वल इंग्रजी अमदानीतील लेखकांनी मराठी वाङ्मय बरेच समृद्ध केले होते व इंग्रजी वाङ्मयाचे धर्तीवर निरनिराळे वाङ्मयप्रकार मराठीतही रूढ झाले होते. नव्हते ते निव्वळ विनोदी वाङ्मय. श्रीपाद कृष्णांनी आपल्या लेखनास प्रारंभ केला तो टीकालेखनाने. त्या टीकालेखनात त्यांची साक्षेपी वृत्ती, शिस्त व पद्धतशीरपणा दिसून येतात, त्याप्रमाणे त्यात त्यांच्या खोचक विनोदबुद्धीचा आणि उपाहासाकडे असणारा नैसर्गिक कलही दिसून येतो. १८९६ साली त्यांनी टीकालेखनाबरोबर नाट्यलेखनास सुरुवात केली आणि हा वाङ्मयप्रकार पुढे त्यांनी मोठ्या प्रमाणावर हाताळला. परंतु निव्वळ विनोदी वाङ्मयलेखनास त्यांनी १९०२ मध्ये ‘ साक्षीदार ’ हा लेख लिहून केली. या लेखाच्या जन्माबाबतचा खुलासा श्रीपाद कृष्णांनी आपल्या आत्मवृत्तांत खालीलप्रमाणे केला आहे.

“ माझ्या बहुतेक टीकांतून विनोदाची झांक दिसून येत असे. ‘ मुक्ते ’ वरील टीकेसारख्या ज्या टीका केवळ विनोदमय असत त्यांतील विनोद शोभून जाई; पण गंभीर टीकांतून एखाद्याच स्थळीं विनोद—व तोहि अत्युक्तिरूप—दिसल्यास

तो अप्रासंगिक वाटे. अशा विनोदास स्वतंत्र स्थानच दिल्यास बरें होईल असे मला कित्येक दिवसांपासून वाटूं लागलें होतें. या विचारास मूर्त स्वरूप १९०२ सालांत मिळालें. त्याच्यापूर्वी माझ्या वाचनांत जेरोम, ट्वेन, इत्यादि विनोदी ग्रंथकारांचे लेख आले होते. त्या लेखांच्या धर्तीवर 'साक्षीदार' हा लेख लिहून तो १९०२ सालीं प्रसिद्ध केला' 'साक्षीदार' लिहिल्यानंतर पुढील वीस वर्षांत अनेक विनोदी लेख श्रीपाद कृष्णांनी लिहिले व मराठीत पूर्वी नसलेला निव्वळ विनोदी वाङ्मयाचा लेखनप्रकार निर्माण करून समृद्ध केला. या लेखनप्रकारास केलेली सुरुवात इंग्रजीतील विनोदी लेखांच्या वाचनामुळे जरी झाली होती तरी कोल्हटकरांनी त्यास लौकरच अत्यंत वैशिष्ट्यपूर्ण स्वरूप प्राप्त करून दिले व आपण लिहिलेल्या सर्व लेखांवर आपल्या स्वतंत्र प्रज्ञेची व व्यक्तिमत्त्वाची छाप उमटविली. परंतु याहीपेक्षां अधिक महत्त्वाची गोष्ट जी घडली ती ही की श्रीपाद कृष्णांचे हे लेखन त्यांच्यानंतरच्या विनोदी लेखकांस, गडकरी, अत्रे, चिंतामणराव जोशी, पु. ल. देशपांडे इत्यादींना प्रेरक होऊन या सर्वांकडून मराठीतील विनोदी वाङ्मयात चांगलीच भर पडली. आजही सर्वसाधारण वाचकास श्रीपाद कृष्णाच्या विनोदी लेखांचा संग्रह असलेल्या 'सुदाम्याच्या पोह्यांचे' प्रभावी आकर्षण वाटते.

परंतु श्रीपाद कृष्ण हे केवळ विनोदी लेखक नव्हते, तर त्यांच्या विनोदी लेखनाच्या बुडाशी समाजसुधारणेची आत्यंतिक कळकळ होती. त्यांची स्वाभाविक प्रवृत्ती समाजाच्या आचारविचारांचे चिंतन, परीक्षण व मूल्यमापन करण्याकडे होती. त्याकाळी अत्यंत महत्त्वाच्या समजल्या जाणाऱ्या सुधारणा म्हणजे स्त्रीशिक्षण, विधवा-पुनर्विवाह, प्रेमविवाह, धर्मशुद्धि, अस्पृश्यतानिवारण, या बद्दल त्यांच्या मनात आस्था व कळकळ होती आणि ही आस्था व कळकळच त्यांच्या लेखनाच्या मुळाशी होती.

अशा या मराठीतील थोर साहित्यिकाचा व त्याच्या साहित्याचा आधिक विशद परिचय या अंकात दुसरीकडे प्रसिद्ध केलेल्या शाहीर खाडिलकरांच्या 'विनोदाचे आद्य शिल्पकार' या लेखात करून दिला आहे. वाचकांनी तो वाचावा आमच्या समवेत व सर्व मराठीभाषिकांच्या समवेत या साहित्यमहर्षीस त्यांच्या जन्मशताब्दिदिनाच्या निमित्ताने वंदन करावे, त्यांच्या साहित्यबत्तीशीचे परिशीलन करावे व तिच्यांतील खाजगी, व्यक्तिगत हेव्यादाव्यापासून व पूर्वग्रहापासून अलिप्त असलेल्या विनोदाने आपले मनोरंजन करून घ्यावे व जीवनातील विवंचनापासून किंचितकाळ का होईना सुटी घ्यावी, निर्भेळ बालसुलभ आनंदाचा उपभोग घ्यावा.

गीतारहस्यकार लोकमान्यांचे पुण्यस्मरणः

दिनांक १ ऑगस्ट १९७१. लोकमान्य दिवंगत होऊन एकावन्न वर्षे झाली तथापि त्यांची स्मृती भारतीयांस अद्याप ताजी आहे. त्याचे मुख्य कारण म्हणजे आपल्या स्वातंत्र्य मंदिराचा पाया घालणारांपैकी ते होते, भारतीय असंतोषाचे ते जनक होते, तेली तांबोळी यांचे ते पुढारी होते, 'स्वराज्य हा माझा जन्मसिद्ध हक्क आहे' ही मंत्रदीक्षा आपणास देणारे ते आपले गुरु होते हे जरी खरे असले तरी तितकेच महत्वाचे दुसरे कारण म्हणजे ते भगवद्‌गीतेचे आधुनिक भाष्यकार होते. गीतेचा कर्मयोगपर अर्थ लावून महाराष्ट्रीयांच्याच नव्हे भारताच्या सुप्त कर्तृत्वास जागृत करणारे होते, आपल्या अधिभौतिक जीवनांत चैतन्य व उद्देश निर्माण करणारे होते.'गीतारहस्य' सारख्या ग्रंथाचे निर्माते होते. त्यांची स्मृती आपणांस अद्याप ताजी असल्यामुळे त्यांच्या पुण्यतिथीचे प्रसंगी त्यांच्यासंबंधी व त्यांच्या ग्रंथासंबंधी अधिक लिहिण्याचे कारण नाही. याप्रसंगी त्यांचे पुण्यस्मरण करून त्यांस व त्यांच्या गीता-रहस्यास शतशः प्रणाम करणे हेच युक्त आहे व त्याप्रमाणे आम्ही त्यांस आमच्या-तर्फे व आमच्या मासिकाच्या वाचकांच्या तर्फे शतशः वंदन करीत आहोत.

आमच्या शैक्षणिक समस्या :

स्वातंत्र्यप्राप्तीनंतर जवळजवळ पंचवीस वर्षांचा काळ लोटला असला तरी भारताने शिक्षणाच्या क्षेत्रात काही मूलग्राही स्वरूपाचे कार्य केले असल्याचे दिसून येत नाही. छात्र, शाळा, विद्यालये व विश्वविद्यालये यांच्यात भरपूर भर पडली असली तरी शिक्षणाच्या व शिक्षणसंस्थांच्या कार्यपद्धतीत जे मूलग्राही बदल हवे आहेत त्यास आम्ही हातच घातला नाही. याचे पहिले व मुख्य कारण म्हणजे आमची आर्थिक असाहाय्यता. पंचवार्षिक योजना करून व 'गरिबी हटाव' 'समाजवाद समता स्थापना' वगैरे घोषणा राजकीय स्तरांवर करूनही आम्ही आज पुरेसे संपन्न झालेलो नाही व शिक्षणाप्रीत्यर्थ आवश्यक असलेला खर्च करण्यास असमर्थ आहोत. वाढती लोकसंख्या, वाढती साक्षरता, वाढती चारित्र्यहीनता, वाढती दरिद्रता वगैरे गोष्टींनी शिक्षणाचे क्षेत्र फार विस्तृत केले आहे, स्वातंत्र्यपूर्व कालापासून असलेल्या शिक्षणसमस्या, अभ्यासक्रम, परीक्षापद्धती, शिष्य व शिक्षक यांच्यात निर्माण झालेला दुरावा, परस्परांविषयी अनादर, शिक्षक पालक यांच्यात आवश्यक असलेल्या संपर्कांचा अभाव, गृहशिक्षणाचा अभाव, धार्मिक व नैतिक शिक्षणाची दुरवस्था वगैरे समस्या बिकटतर झाल्या आहेत व त्यांत विद्यार्थ्यांत वाढत असलेला असंतोष,

त्यांच्यात निर्माण झालेली वैफल्याची भावना, देशांतील सामाजिक व राजकीय जीवनाबद्दल विद्यार्थ्यांत निर्माण होणारा उद्रेक, विद्यार्थ्यांस चरितार्थासाठी कार्यक्षम करण्याच्या बाबतीतील शिक्षणसंस्थांची असमर्थता, ध्येयहीनता वगैरे नवीन नवीन समस्यांची भर पडलेली आहे. शिक्षणक्षेत्रात सर्वत्र सर्वसाधारणपणे अनवस्था माजली आहे व ही अनवस्था नष्ट करावयाची असल्यास शासनाने व जनतेने शिक्षणक्षेत्रातील मूळ समस्या व त्यांवरील उपाय याबद्दल विचार केला पाहिजे आणि शिक्षणाचे गाडे योग्य मार्गास लावण्यासाठी सर्वांनी झटून प्रयत्न केला पाहिजे.

अनेक विश्वविद्यालयांत दिसून येणारा अनागोंदी कारभार विश्वविद्यालयीन विद्यार्थ्यांत वाढत असलेला असंतोष, त्याचा होत असलेला अनिष्ट उद्रेक, अभ्यासक्रम, परीक्षापद्धती वगैरे गोष्टींचा विचार करून या बाबतींत काय करणे आवश्यक व शक्य आहे हे सुचविण्यासाठी १९६८ साली युनिव्हर्सिटी ग्रॅन्टस् कमिशनने श्रीयुत प्र. बा. गजेंद्रगडकर यांच्या अध्यक्षतेखाली एक समिती नेमली होती. त्या समितीचा एक अहवाल नुकताच प्रसिद्ध झाला आहे, त्याचा उल्लेख इंग्रजी विभागाच्या संपादकीयांत केला आहे. आवश्यकता आहे ती ही की समितीच्या अहवालाचा विचार होऊन तिच्या शिफारसींवर जी कारवाई करणे आवश्यक आहे असे आढळून येईल ती कारवाई ताबडतोब करण्यात यावी. समितीने म्हटले आहे की विश्वविद्यालयीन विद्यार्थ्यांत दिसून येणारा असंतोष हा भारतापुरता मर्यादित नाही. जगांतील सर्व विद्यार्थ्यांत असा असंतोष निर्माण झाला असल्याचे दिसून येत आहे. भारतीय विद्यार्थ्यांतील असंतोष जागतिक असंतोषाचा एक भाग आग आहे हे जरी खरे असले तरी भारतीय विद्यार्थ्यांची पूर्वपीठिका, त्यांची सांस्कृतिक व नैतिक घडण लक्षात घेता भारतातील असंतोष व त्या असंतोषापासून निर्माण होत असलेल्या विद्यार्थी व शिक्षक यांच्या चळवळी व कारवाया चिंतनीय आहेत व त्याबाबतीत करावयाची उपाययोजना सत्वर केली गेली पाहिजे हे निश्चित.

हल्लीच्या आपल्या शिक्षण समस्यांकडे जनतेचे लक्ष ओढले जावे म्हणून **पुरुषार्थाच्या** संपादकांनी शिक्षण विशेष अंक काढला आहे. या अंकांत द्रष्ट्या महापुरुषांची शिक्षणविषयक मते उद्धृत केली आहेत. ब्रिटीश आमदानीत दिले जात असलेले शिक्षण राज्ययंत्रणा चालविणारे आज्ञाधारी नोकर निर्माण करणारे शिक्षण होते, ते खरे शिक्षण नव्हते, परंतु स्वातंत्र्यप्राप्तीनंतरही आपण पूर्वीच्या शिक्षणपद्धतीत बदल करू शकलो नाही. आजच्या आपल्या शिक्षणाचा पाया धर्म नाही, ते आमच्या प्राचीन परंपरेस व संस्कृतीस अनुसरून नाही व त्यामुळे आजच्या आपल्या पुष्कळ शिक्षणसमस्या निर्माण झाल्या आहेत. हजारो वर्षांपूर्वी एका ऋषीने विद्यार्थ्यांस उद्देशून जे खालील भाषण केले होते ते आजही समर्पक आहे व

त्यात सांगितलेल्या गोष्टी लक्षात घेऊन आपली शिक्षण पद्धती प्राचीन परंपरेस व संस्कृतीस अनुसरणारी व धर्माच्या पायावर अधिष्ठित झालेली असावयास हवी असे प्रतिपादन करणारी श्रीयुत श्रीराम माधव चिंगळे यांची विचारसरणी या अंकात मांडली आहे.

" वेदमनूच्याचार्योऽन्तेवासिनमनुशास्ति। सत्यं वद। धर्मं चर। स्वाध्यायान्मा प्रमद। सत्यान्न प्रमदितव्यम्। धर्मान्न प्रमदितव्यम्। कुशलान्न प्रमदितव्यम्। भूत्यै न प्रमदितव्यम्। स्वाध्यायप्रवचनाभ्यां न प्रमदितव्यम्। देवपितृकार्याभ्यां न प्रमदितव्यम्। मातृदेवो भव। पितृदेवो भव। आचार्यदेवो भव। अतिथिदेवो भव। यान्यनवद्यानि कर्माणि तानि सेवितव्यानि। नो इतराणि। ...एष आदेशः। एष उपदेशः। एष वेदोपनिषद्। एतदनुशासनम्। एवमुपासितव्यम्। एवमु चैतदुपास्यम्॥

अर्थ– वेदाध्ययन करविल्यानंतर आचार्य शिष्याला उपदेश करतात– सत्य भाषण कर. धर्माचे आचरण कर. स्वाध्यायाविषयी प्रमाद करू नकोस. आत्मसंरक्षणार्थ आवश्यक अशा कर्माविषयी प्रमाद करू नकोस. ऐश्वर्यप्रदायक अशा मांगलिक कर्माविषयी प्रमाद करू नकोस. अध्ययन व अध्यापन याविषयी प्रमाद करू नकोस. मातेला देवाप्रमाणे पूज्य मान. पित्याला देवाप्रमाणे पूज्य मान. गुरूंना देवासमान मान. अतिथीचा देव म्हणून सत्कार कर. जी जी निर्दोष कर्मे आहेत, त्यांचेच आचरण कर. सदोष कर्मांचे आचरण कदापि करू नकोस. हाच आमचा तुला आदेश आहे. हेच वेदाचे रहस्य आहे. हीच प्रमाणभूत आज्ञा आहे. तू याप्रमाणे आचरण ठेव व कटाक्षाने वाग.

धार्मिक शिक्षण एक प्राथमिक आवश्यकता असल्याचे श्री. नारायणराव तर्टे यांनी प्रतिपादन केले आहे. श्री. गो. मो. शहा यांनी शिक्षण कसे असावे हे थोडक्यात सांगितले आहे. शिक्षकास समाजांत मान कसा नसतो हे दाखविणारा श्री. मायी यांचा लेख या अंकात आहे. तसेच श्री. मोहरी यांनी काही शैक्षणिक सत्यकथा सांगितल्या आहेत. ठाणे येथे १९५६ च्या जून मध्ये स्थापन झालेल्या व तेव्हापासून कार्यान्वित असलेल्या तत्त्वज्ञान विद्यापीठाची माहिती दिलेली आहे. तर श्री. द. ए. देशपांडे यांनी तयार केलेली शिक्षणयोजना व तिजसंबंधीचे तज्ञांचे अभिप्राय या अंकात दिलेले आहेत.

सर्वच अंक माहितीपूर्ण व विचारप्रवर्तक लेखांनी भरलेला व त्याच्या वाचनाने सर्वसाधारण लोकांतही हल्लीच्या शिक्षणपद्धतीबद्दल व शिक्षणसमस्यांबद्दल आवश्यक ती जिज्ञासा निर्माण होईल आणि जनता वा शासन या सर्व गोष्टींचा समुच्चयाने सर्वांगीण दृष्टीने विचार करतील अशी अपेक्षा आहे.

पुरुषार्थाच्या संपादकांचा हा उपक्रम अनुकरणीय आहे.

" नको आता जन्म मृत्यू "

कवि — श्री. स. कृ. काळे, चित्रकार.

भाग्याचा भाग्य दिवस लाभला भक्तास
गुरुपौर्णिमा हा सुदिन शिर्डीस ।।

भक्त त्रैलोक्यातील लोटले आनंदून
घरदार विसरून धाव घेती राजधानीत ।।

वैभव राजधानीचे पवित्र सर्व सुंदर
भक्तांचे हृदयातील पर्वणीस महापूर ।।

जीव वेडावून गेला भेटण्या बाबांस
ध्यानी मनी वेड लागले सर्वांस ।।

अणुरेणूत व्यापून राहिले बाबांचे वास्तव्य
त्याच शोधात भक्त येती धावून ।।

श्रेष्ठ माहात्म्य गुरुपौर्णिमेचे गुरुसान्निध्यात
जातपात विसरून सर्वच आले शिर्डीत ।।

सार सर्व धर्मांचे, त्रैलोक्याचा भगवान
गुरुपौर्णिमेस लाड पुरवी भक्तांचे आनंदून ।।

पवित्र नजर चौफेर सर्व भक्तगणावर
आनंदाचा अमृत वर्षाव अविरत भक्तांवर ।।

कृतार्थ झाले जीवन, बाबांचे दर्शन घेऊन
नको आता जन्ममृत्यू, घ्या आपुल्यात सामावून ।।

" कोण आहेस जगतात "

कवि — श्री. स. कृ. काळे, चित्रकार.

हृदयाच्या गाभारी, तू कोण कसा समजावे
यावा जन्म मानवाचा, अनेक फेऱ्याने ।।

तुला ओळखणे कठीण, हे मोठे गूढ
कोठे कसा दर्डिलास, न समजे एक ।।

हृदयाच्या भव्य मंदिरी, काना कोपरा व्यापून
निश्चित काय हे, न येई समजून ॥

हाल चाल जीवाची क्षणा क्षणास
अस्तित्व पूरेपूर भासते मनास ॥

पटले अज्ञानाची विरताच, होईल भास
गुरुकृपेची सांगड होता, येशील हातास ॥

नाव तुझे आत्मा, आत्मानंद सागरात
व्यापून राहिलास, जगती अणुरेणूत ॥

सार आनंदाचे, साठविले सर्वस्व तुझ्यात
होऊ दे तुझीच कृपा, कोण आहेस जगतात ॥

" इच्छा भेटीची "

कवि — श्री. स. कृ. काळे चित्रकार.

भेटी गाठी अंती, होईल विचार विनिमय
आजच पत्री न लिहिणे परिचय ॥

गाठीन गाडी अचूकवेळेची तुझ्यास्तव
घाई गर्दीत घुसूत येईन भेटीस्तव ॥

ओढ मनाची, सर्व लक्ष तुझ्या नेत्री
विचार येता, आठवण रात्री अपरात्री ॥

नाही गोड लागत, अन्न तुझ्या विना ते
कधी भेटीन, भरवीन घास माझ्या हाते ॥

गोड स्पर्श, तुझ्या मुखकमलाचा व्हावा
उष्टा प्रसाद खाण्यात आनंद व्हावा ॥

आणीन पंचपक्वान्ने माझ्या घरची
पत्नीने जाणिली इच्छा पतीची ॥

पुण्याईची वाटेकरीण, इच्छा भेटीची
येऊ सहकुटुंब, भेट घेऊं चरणांची ॥

" सत्ताधीश एक "

कवि — श्री. स. कृ. काळे चित्रकार.

जे जे घडणार त्याची पूर्ण तयारी
अणु रेणूच्या करी
योजनाबद्ध जबाबदारी
परमेशाची असे ॥ १ ॥

खेळ पंच महाभूतांचा
भाग निरनिराळा प्रत्येकाचा
कार्य तयाचे भाव मित्रत्वाचा
कर्ता करविता एक असे ॥ २ ॥

सृष्टी रचना ऐसी
महत्व ज्याचे त्याचे कार्यासी
चोख तत्परता त्यासी
ठेवणारा एक असे ॥ ३ ॥

जीव सृष्टीचा खेळ चाले
अगणित त्यात गोविले
प्रारब्धाचे माप ठरलेले
सत्ताधीश एक ॥ ४ ॥

' साई भक्ताची विरहावस्था '

कवि—श्री. शाम जुवळे

वेग भक्तीचा उसळुनि येता, आवर कशी घालावी,
साईशा, आवर कशी घालावी ॥
तव प्रेमाची आठवण येता, समज कशी मी घ्यावी,
साईशा, समज कशी मी घ्यावी ॥ १ ॥

संसारी या तुझ्याविण मज, नाही कुणी साईशा ।
तू नससी तर जग हे सारे शून्य मज साईशा ।
सोडू नको मज, असा एकला, जगात या मायावी,
साईशा, जगात या मायावी ॥ २ ॥

तुटे जीव हा, तिळतिळ होऊनि, तुझ्यासाठी साईशा ।
रात्रंदिन हा, विरह जिवाला, साहवे न साईशा ।
नको पाहू मम, अंत जिवलगा, येऊनि मज तू सुखावी,
साईशा, येऊनि मज तू सुखवी ॥ २ ॥

आळवणी

(अभंग)

कवि—श्री. र. वि. सरमळकर

व्याकुळले माये माझे मूढ मन ।
देशील का क्षण वात्सल्याचा ? ॥ १ ॥

युगे वेंचुनी ना वृत्ती स्थीरावली ।
आता ही साऊली सोडवेना ॥ २ ॥

व्यामोह वादळी जीव हेलावला
चिंतनी निमाला शीण माझा ॥ ३ ॥

बद्ध झालो तुझ्या भजनी पूजनी ।
मुक्तीची मोहिनी कासयासी ॥ ४ ॥

पदोपदी लाभो तुझाची आधार ।
विमुक्त संचार नको देवा ॥ ५ ॥

लेकुराचे हीत जाणे ती माऊली ।
म्हणोनी पाऊली लक्ष माझे ॥ ६ ॥

जाणिवेची कक्षा जेव्हा आकळिली ।
अहंता पळाली रानोमाळ ॥ ७ ॥

प्रभो निराकार सर्व शक्तिमान ।
गातो गुणगान निर्गुणाचें ॥ ८ ॥

भक्तिप्रेममाळा घेऊनिया करी ।
तिष्ठतसे द्वारी बहुकाळ ॥ ९ ॥

दयार्णव हांकारूनी हेलावेल ।
आकारा येईल स्वप्न माझे ॥ १० ॥

लाविली समाधी आत्मारामी रत ।
जाळील दूरीत रमापती ॥ ११ ॥

विचारमौक्तिक

(१)

धर्म, तत्त्वज्ञान व विज्ञान :

" विश्व हें माती आहे नश्वर आहे. त्यांत आत्मा, दैव नाहीं, मनुष्य हा कनिष्ठ स्थितींतूनच निर्माण झाला आहे, त्याचे मन म्हणजे केवळ यांत्रिक व रासायनिक घडामोडीमुळें तयार झालें आहे, आमच्यांत कांहीं उच्च मूलतत्त्व असल्यास किंवा यांत्रिक घडामोडी व्यतिरिक्त विश्वरचनेच्या मुळाशी कांहीं असल्यास आम्हांस माहीत नाहीं. "

इत्यादि मतांचा पुरस्कार केला जात आहे. त्यासंबंधीं विचार करून वाहात जाऊं नका. मानवतेची प्रेरणा यापेक्षां निराळा निष्कर्ष काढीत असते. माणसाचा धर्म कोणताही असो, त्याची घडण कशीही असो; मनुष्याचा स्वभाव ही पार्थिव अवस्था नसून त्यांत बौद्धिक, नैतिक, व आध्यात्मिक तत्त्वांचाहि विचार केला पाहिजे. आणि धर्म, तत्त्वज्ञान व विज्ञान हा त्याचा संकलित स्वभावाचा परिपाक आहे. म्हणून विज्ञानास महत्त्व देऊन धर्म व नीतितत्त्वांची उपेक्षा करणें हें आपल्या नैसर्गिक अवस्थेस विरोधक आहे. एका विभागांतील सत्य दुसऱ्या विभागांतील सत्यास विरोधक असणें इष्ट नाहीं. मनुष्याच्या एका स्वभावविशेषांतून उत्स्फूर्त होणारी गोष्ट इतकी निश्चित असते कीं तीच दुसऱ्या विभागांतूनही होते. विज्ञान कोणत्याही अवस्थेंत धर्मास व धर्म विज्ञानास विरोधक असणार नाहीं. अज्ञेयवाद, जडवाद किंवा नास्तिकता हीं सर्व मनुष्याच्या मनोरचनेच्या किंवा त्याच्या व्यापारांचे यथार्थ ज्ञान नसल्यामुळें किंवा संतांनीं आध्यात्मिक तत्त्वांची केलेली पारख ज्या कसोटीनें केली त्या ज्ञानाची माहिती नसल्यामुळें अगर एकदेशीय वृत्तीनें मनुष्याच्या निसर्गसिद्ध मनोरचनेच्या एकाच अंगास फाजील महत्त्व देऊन दुसरीची उपेक्षा केल्यामुळें निर्माण झाली आहेत.

" एका ईश्वरवादी इंग्रज लेखकाने म्हटले आहे कीं:—

" आधुनिक जडवादी तत्त्वज्ञ आधिभौतिक संशोधनांत इतके गढून गेले आहेत कीं त्यांनीं नैतिक व आध्यात्मिक शास्त्र संपूर्णतः दृष्टिआड केले आहे. ते डार्विनच्या पावलावर पाऊल टाकीत आहेत. प्राणिशास्त्र आणि विज्ञान यांच्या जाळयांतून नीतितत्त्वें जमविण्यांत येत आहेत. असलीं फळें अशा प्रकारच्या, वेलींना लागत नाहीत. आध्यात्मिक तत्त्वें अध्यात्मावर आधारलेली नैतिक तत्त्वे, नैतिकतेवर आधारलेली आणि जे संशोधन नैतिक किंवा आध्यात्मिक तत्त्वांस अनुसरून नाहीं त्यापासून न मिळणारीं अशी होत. आणि असें असावें यांत आश्चर्य ते काय आहे? ईश्वर-पवित्र

परमेश्वर–विश्वव्यापी आहे, प्रत्यक्ष परमेश्वराचें रूप असें पावित्र्य सर्व विश्वावर अनादिकालापासून सत्ता गजावीत आहे. तेंच तत्त्व त्या परमेश्वराच्या मानसपुत्रांत उतरलें असावें व त्यांच्या रूपांतून तो आपलें अस्तित्व व इच्छा प्रकट करीत आहे असें कां मानूं नये ? ईश्वर सदसद्विवेक बुद्धीच्या निःस्तब्ध व सौम्य आवाजांत न बोलतां धरणीकंप व मेघगर्जनेच्या रूपानें बोलतो अशी कल्पना करणें हा खोटे देव कल्पून त्यांची पूजा करण्याचा एक प्रकार आहे. अशा प्रकारचें आपल्या मनाचें प्रत्येक सामर्थ्य हेतुपूर्ण आहे."

दुसरा एक लेखक म्हणतोः—

"आध्यात्मिक विषय आध्यात्मिक म्हणून निराळेच समजण्यांत येतात. सर्व ज्ञानासंबंधाच्या नियमानुसारच हें आहे. ज्ञानेंद्रियाचे विषय ज्ञानेंद्रियामुळे पृथक् करतां येतात. नेत्रेंद्रियाचे विषय डोळ्यांनीं, स्पर्शेंद्रियाचे विषय स्पर्शानें, बौद्धिक विषय बुद्धीनें आणि आध्यात्मिक विषय आत्म्याच्या साह्यानें ओळखता येतात. ईश्वरासंबंधी आपली श्रद्धा विचार व चिंतन त्यामुळें निर्माण होते, आणि देवासंबंधी ज्ञान आत्मानुभवानें येते."

"पाहूं तसें आपणांस दिसेल. बाह्य गोष्टींकडे दृष्टि वळविल्यास तेवढेंच आपल्याला दिसेल. आणि फक्त पार्थिव देहासंबंधींच आपलें जीवितकर्तव्य ठरेल. आपण विश्वाच्या अंतःस्थ व्यापारांचा विचार केला तर सगळेंच गूढ आहे असें आढळेल व वृत्तीस कोतेपणा व तऱ्हेवाईकपणा येण्याची धास्ती आहे. दृश्य अत एव नश्वर अदृश्य अत एव चिरंतन या दोहोंचाही एकाच वेळी विचार केला तर सत्यसृष्टींतून अवतरणारी जी खरी शांति तिचा आपणांस लाभ होईल; कारण ही शांति दृश्य व अदृश्य किंवा नश्वर अनश्वर या दोन्ही प्रकारचा विश्वरचनेंतून उगम पावत असते."

—नारायण महादेव ऊर्फ मामा परमानंद
यांनीं आपल्या मुलांस पाठविलेल्या एका पत्रांतील उतारा–
मामा परमानंद व त्यांचा कालखंड–पृ. ४५६ व ४५७

(२)

राष्ट्रीय कीर्तन हेंच हरिकीर्तन :

"वास्तविक पहातां कीर्तन हें सामुदायिक आराधन आहे. त्यांत एकाच पात्रतेचे आणि एकाच आवडीचे सर्व श्रोते असत नाहींत. अशा विविध लोकांना एकाच ठिकाणीं नेऊन त्यांना संघटितरीत्या कार्यप्रवण करावें, म्हणजेच ते सन्मार्गगामी होतील असें करणें हाच वक्त्याचा हेतु असावा लागतो. यासाठीं **ज्यानें त्यानें आपापल्या अधिकाराप्रमाणें आपले विहित कर्तव्य पार पाडणें ही**

ईश्वरसेवाच आहे. या सेवेंतूनच व्यक्ति आणि राष्ट्र सुखी होईल, असे गीता 'स्वकर्मणा तमभ्यर्च्य सिद्धिं विन्दति मानवः' या वचनानें सांगत आहे. यासाठीं कीर्तनांत सर्वांच्या आणि सर्वच कर्मांचा–कर्तव्यांचा म्हणजेच धर्मांचा ऊहापोह होणें अवश्य आहे. त्यांत देश कालवर्तमानाचे तारतम्य हवें ही गोष्ट सर्वच विषयांना लागू आहे. तारतम्यावाचून कोणतीच गोष्ट हिताची होणार नाहीं. ह्याप्रमाणें तोच नियम राजकारणाला लावा असें म्हटलें तर तें ठीक होईल. पण कीर्तनांत राजकारण येतांच कामा **नये** असें म्हणणें म्हणजे कीर्तनाचें स्वरूपच न कळल्याची मान्यताच देण्यासारखे आहे. 'दुसरें तें राजकारण' या समर्थवचनांत तसा स्पष्ट उल्लेख आहेच. तो याचसाठीं-अडचण वाटते किंवा लपावयास सांपडतें तें नाथांच्या—

'भक्तिज्ञानाविरहित गोष्टी इतरा न कराव्या'

या निषेध भासविणाऱ्या वाक्यानें. पण हें वाक्य नाथांच्या ज्या पद्यांत आहे, त्या पद्याचा आरंभ काय आहे पहा. ते म्हणतात—

सगुण चरित्रें परम पवित्रें सादर वर्णावीं ।
सज्जनवृंदें मनोभावें आधीं वंदावी ॥

एथें सगुण चरित्रांचा प्रामुख्यानें उल्लेख आहे. परमेश्वराच्या सगुणकथा या प्रामुख्यानें राजकारणच कशा आहेत याचें 'कीर्तन आणि राजकारण' या दुसऱ्या खंडातील प्रकरणांत विवेचन केलें जाईल. तेथें याचा विस्तृत खुलासा होईलच. एथें कारणापुरेसें लिहावयाचें म्हणजे राजकारण म्हणजे सर्व लोकांच्या प्रत्येक व्यवहाराशीं संबद्ध असा राजधर्मच असल्यामुळें तोच जर बिघडला, तर बाकीचे सर्व विषय बोलूनही निरुपयोगीच होतील. म्हणून हरिकथानिरूपणाच्या मागोमाग कीर्तनांत राजकारणालाहि अवश्य त्या काळांत महत्व दिलेंच पाहिजे कारण तीहि ईश्वराची पूजाच आहे.

हतायां दंडनीतौ त्रयी निमज्जति । (कामंदक)

असें भारतीय राजनीतीहि स्पष्ट सांगत आहे.

"खरें कीर्तन म्हणजे भक्तिभावाच्या दुधाला तीव्र तळमळीच्या वन्हीनें आलेला ऊतच होय. म्हणजे खरी ईश्वरभक्ति सर्व राष्ट्रांत रुजल्यावांचून कोणत्याहि एका भक्ताची भक्ति पूर्णतेला जाणें कठीण आहे. कारण ईश्वरभक्ताचा परिवार जर त्याच्या पूर्ण विरोधी होईल तर त्याला भक्तिसाधनाचा अवलंब करणें कठीणच होणार. यासाठीं व्यक्तीकरितां देखील राष्ट्रांत या भक्तीच्या अमृतोपम दुधाची सुबत्ता व्हावयास हवी. या तळमळीची तीव्र आंच लागती म्हणजे भक्ताच्या हृदयांत त्या दुधाला जो ऊत येतो तेंच खरें कीर्तन होय. आणि हें सुराज्यावांचून होणें सुलभ नाहीं.

" किंवा ईश्वरावरील अचल प्रेमाला वागिंद्रियद्वारा आलेली भरती, म्हणजेच खरें कीर्तन असेंहि म्हटलें तर तें अधिक बोधप्रद होईल.

जैसी कमळकळिका जालेपणें । हृदयींचिया मकरंदातें राखों नेणें ॥
दे राया रंका पारणें । आमोदाचें ।

हें श्रीज्ञानेशांचे अनुभव कथनहि हेंच सांगत आहे.

" खरें कीर्तन हें मानववंशलतेचें एक परममंगल असें अंतिम परिपक्व फलच आहे असेंहि म्हटलें तरी चालेल. "

—भारताचार्य ह. भ. प. **वासुदेव शिवराम कोल्हटकर,**
कीर्तनकला आणि शास्त्र, खंड पहिला, पृ. १९४ ते १९६

(३)

" धर्माच्या कोणत्याही क्षेत्रात आपण नजर टाकली तरी आपल्याला असेच दिसेल की ज्ञानेश्वर, एकनाथ, तुकाराम यांनी अत्यंत उदार व उदात्त असा उपदेश केला असूनही त्यातून सामाजिक धर्माची प्रेरणा कोणी घेतलीच नाही. धनाचे दान हे धर्मदृष्टीने केवढे पुण्य आहे? श्रीमंतांनी गरिबांना दान द्यावे असा उपदेश पावलोपावली संतांनी केला आहे. पण येथल्या श्रीमंतांनी दाने कशी दिली ? त्यांनी मंदिरे बांधली, घाट बांधले, त्यांच्या व्यवस्थेसाठी जमिनी दिल्या. अन्नछत्रे घातलीं. त्यांसाठी उत्पन्न नेमून दिले. पण रुग्णालयांसाठी, पाटबंधाऱ्यासाठी, शेती सुधारणेसाठी, तुरुंगसुधारणेसाठी, अस्पृश्यांच्या उन्नतीसाठी कोणी दाने दिली नाहीत. याचा असा अर्थ होतो की स्वतःच्या पारलौकिक कल्याणासाठी, पुण्यासाठी ही दाने दिली जात. त्या लोकांना दीनांची दया येत नसे असे नाही.पण त्या दीनांची कायमची उन्नति व्हावी, या क्षणाला कळवळा येऊन आपण थोडेसे द्रव्य देण्याने त्याचा प्रश्न सुटत नाही, तो सोडविण्याचा काही प्रयत्न केला पाहिजे अशी भावनाच कोणाच्या चित्तात येथे उदित झाली नाही. ती झाली असती तर येथे आमूलाग्र क्रांति झाली असती. पाश्चात्य समाज उत्कर्ष पावला तो त्या समाजाच्या धर्मबुद्धीला हे वळण मिळाले म्हणून."

—**डॉ. पु. ग. सहस्रबुद्धे,** वैयक्तिक व सामाजिक पृ. १२

(४)

" माझ्या अंगी पुरेशी नम्रता नाहीं. लोक जेव्हां माझी निंदा करतात, तेव्हां त्यांत माझा कांहीं दोष नाहीं असेंच मला वाटतें. तुकोबांचा हा अभंग सारखा माझ्या डोळयांसमोर असतो,

चंदनाच्या वासें धरतील नाक, नावडे कनक न घडे हें।
साखरेची गोडी सारिखी सकळां, थोरा मोठ्या बाळा धाकुटिया
तुका म्हणे माझें चित्त शुद्ध होतें तरि कां निंदिते जन मज ?

चंदन बघून कांहीं कोणी नाक धरीत नाहीं. सोने सर्वांना आवडतें. साखरेची गोडी सगळ्यांना कळते. मग मलाच कां लोक नांवें ठेवतात ? माझें चित्त शुद्ध नाहीं. माझेंच कांहीं तरी चुकतें म्हणून. तुकोबांनां जी चित्तशुद्धि साधली नाहीं ती तुम्हां आम्हांला काय साधणार ? पण आपल्या अशुद्ध चित्ताची जाणीव जरी आपण ठेवली तरी पुष्कळ आहे.

" पण मी गुणांचा पूजक आहें, हें माझें सर्वांत मोठें सामर्थ्य आहे. भुंगे जसे फुलावर झेंप घेतात, तसे गुण मला दिसले रे दिसले की मी त्यांजवर तुटून पडतों. कुठून सुवास आला की मी चाललोंच त्या बाजूला. कुठून चांगला सूर ऐकूं आला कीं मी धावलोंच तिकडे. चांगल्या गोष्टीवर प्रेम करण्याची मनामध्यें उपजत प्रेरणा आहे. हे केवढें माझें भाग्य ! तुकोबा म्हणतातः

मुंगीचिया घरा कोण जाय मूळ? देखोनिया गूळ धांव घाली।

जगांतल्या चांगल्या गोष्टी आपल्याला आमंत्रण पाठवतील अशी वाट पहात बसूं नये. आपण त्यांच्याकडे धांवत जाण्यामध्येंच आपलें हित आहे. जीवनांत माती आणि साखर यांची विलक्षण भेसळ झालेली आहे. कबीरजी म्हणतात, " हत्ती होऊन ही साखर खाता येणार नाहीं. मुंगी होऊनच ती खाल्ली पाहिजे. " चांगल्या गोष्टींना शरण गेलें, तरच त्यांचे दोनचार कण पदरांत पडतात. सद्‌गुणांच्या दाराशीं जन्मभर मी जी माधुकरी मागितली, त्याच शिदोरीवर आज गुजराण करतों आहें.

" गुणांची पूजा करतांना एक काळजी घ्यावी. विभूतिपूजक होऊं नये. माझ्या मध्यें तो दोष आहे. मी मूर्तिपूजक आहें. आणि मूर्तिभंजक हि आहें. माझ्या देवानें सदा माझ्या नवसास पावावें असा माझा हट्ट असतो. लहानपणीं क्रिकेटचा सामना पहातांना, आम्ही एक ' म्हसोबा ' तयार करीत असूं. विरुद्ध बाजूचा खेळाडू बाद झाला कीं आम्ही त्या म्हसोबाच्या डोक्यावर गवत वहायचे. आणि आमच्या बाजूचा खेळाडू 'आऊट' झाला कीं आम्ही त्या म्हसोबाची खेटरांनी पूजा बांधायचे. जीवनांत असेच माझ्या हातून पुष्कळदा घडलें आहे. सदैव ज्यांची पूजा करता येईल असे देव माणसांच्या जगांत नसतात असें नव्हे. पण थोडे असतात. "

—**आचार्य अत्रे**–अत्रे वाङ्मय दर्शन पृ. ४२४ व ४२५

(५)

" पहिली गोष्ट ही की, सध्याच्या तरुणांनी-प्रौढ अगर वृद्धांच्याकडून कोण-त्याही प्रकाराच्या संदेशाची अपेक्षा करू नये. संदेश म्हणजे काहीएक मंतरलेला ताईत नव्हे. संदेशाला सामर्थ्य येते हे त्यातल्या शब्दामुळे नव्हे. तर त्या शब्दांच्या

मागे सत्याचा शोध घेणारे, चिरंतन मूल्यांची पूजा करणारे आणि ती मूल्यें जपण्याकरिता रक्त सांडावं लागलं तरी ते सांडायला एका पायावर तयार असणारे जे व्यक्तिमत्व असते त्यामुळे. असे व्यक्तिमत्व जिथं आढळले तिथं तरुणांच्या मनांनी रुंजी घातली पाहिजे. केवळ सुभाषितावर किंवा सुंदर भासणाऱ्या उपदेशावर भाळणारे भारतीय मन यापुढे ज्या जीवनसमस्यांना तोंड द्यावं लागणार आहे त्यांच्यांशी समर्थपणे मुकाबला करू शकणार नाही. आगरकरांनी एके ठिकाणी म्हटले आहे, ' वृद्ध माणसे ही समाजनौकेची भरताडे होत. तरुण ही तिची शिडे आहेत. ' एवढा संदेश तरुणांना पुरेसा आहे. असं मला वाटतं.

" तुम्ही शहरात असा अथवा खेड्यात असा, गरीब घरात कुणाचा जन्म झाला असेल. कुणी सुखवस्तू कुटुंबात जन्माला आला असेल. एखाद्याला बुद्धीचे अथवा अन्य गुणाचे वरदान मिळाले असेल. दुसऱ्याला ते मिळाले नसेल. पण हे सारे भेद वरवरचे आहेत. या सगळ्या भेदभावांच्या पलीकडे जाऊन आपण एका ईश्वराची लेकरे आहोत. एका मातीची अपत्ये आहोत ही जाणीव मनात बाळगून जे कार्यक्षेत्र आपल्या वाट्याला येईल त्यात माणसाने प्रामाणिकपणाने कार्य करीत राहिले पाहिजे. आज आपली पहिली निकडीची गरज ही आहे.

" केवळ बाह्य समाजरचना बदलून किंवा नाना प्रकारचे लोकोपयोगी कायदे करून आजच्या भारतातले दैन्य, दुःख आणि दारिद्र्य याचे निर्मूलन करता येणार नाही. त्याकरिता आपले श्रम, बुद्धी, ज्ञान, धन ही सर्व अंशतः तरी समाजाच्या कारणी लावण्याची भावना सतत प्रत्येकाच्या मनात जागती राहिली पाहिजे."

—वि. स. खांडेकर—

कोल्हापूर जिल्ह्यातील वरकी येथील विद्यार्थी शिबिरास पाठविलेल्या संदेशात प्रदर्शित केलेले विचार

विनोदाचे आद्यशिल्पकार
श्री. तात्यासाहेब कोल्हटकर

लेखक—**शाहीर खाडिलकर**, एम्. ए., बी. टी.

कै० श्रीपाद कृष्ण उर्फ तात्यासाहेब कोल्हटकर यांच्या जन्मशताब्दि-निमित्ताने वर्तमानकालीन तरुण पिढीला त्यांचे स्मरण करून देण्यासाठी हा लेख आयोजित केला आहे.

सुमारे सत्तर वर्षांपूर्वी मराठीवाङ्मयात अत्यंत मोलाची भर ज्यांनी ज्यांनी घालण्याचे काम यशस्वीपणे केले त्यांच्यांत श्री. तात्यासाहेब कोल्हटकर हे एक अग्रगण्य लेखक होऊन गेले. कोणी निबंधवाङ्मय समृद्ध केले, कोणी नाट्यवाङ्मय नावारूपाला आणले, कोणी नवनव्या काव्यविषयांनी प्रतिमासंपन्न काव्य लिहून काव्यविभाग समृद्ध केला, कोणी शाहिरी-वाङ्मय नवजोमाने उभे केले, कोणी कादंबरीविभाग संपन्न केला. तर कोणी इतिहाससंशोधनाचे प्रचंड कार्य केले. सर्वच क्षेत्रांत मराठीवाङ्मय क्रान्तिमान आणि गतिमान होत गेले, शास्त्रीय ग्रंथलेखनही बऱ्याच प्रमाणात होऊ लागले. इंग्रजी शिक्षणाच्या प्रभावाने गद्यपद्य लेखकवर्ग भारावून गेला आणि आंग्ल भाषासंस्कारित किंवा स्वतंत्र असे लेखन करून मायभाषेतील वाङ्मयात अत्यंत मोलाची भर घातली गेली.

मराठीवाङ्मय अशा रीतीने सर्व बाजूंनी समृद्ध होत असता त्यातील एक प्रकार म्हणजे विनोदप्रचुर वाङ्मय प्रसविणारे आद्य सरस्वतीसेवक कोण होते? कै. तात्यासाहेब कोल्हाटकर हेच ते थोर पुरुष होत. तात्यासाहेबांनी अत्यंत कौशल्याने विनोदप्रचुर लेखन सुरू केले आणि त्यात त्यांनी अपरिमित यशही मिळविले.

तात्यासाहेब कोल्हटकर यांचा पेशा वकिलीचा. ते वऱ्हाडात आणि खानदेशात वकिली करीत होते; पण त्यांचे मन मात्र त्या पेशात कधीही रंगले नाही. वाङ्मय क्षेत्रात मात्र ते सर्वस्वी रमून जात असत. श्री. किर्लोस्कर, श्री. देवल, श्री. कोल्हटकर, श्री. खाडिलकर आणि श्री. गडकरी, हे

मराठी नाट्यकलेचे पाच मेरुमणि आहेत हे सर्वांना परिचित आहे. नाट्यक्षेत्रात किर्लोस्कर, आणि देवलांनी आणलेल्या संगीतात आणि पदांच्या चालींत तात्यांनी आमूलाग्र सुधारणा केली आणि नाटक सामान्य प्रेक्षकाला आवडेल असे जनताभिमुख केले. त्यांची सर्वच नाटके विचारप्रधान होती. भावनाप्रधान नाटके त्यांतील नाटयसंघर्षाच्या जोरावर लोकप्रिय होत असतात. कोल्हटकरांची नाटके बुद्धिप्रधान असून सुद्धा दहा पंधरा वर्षे लोकांना फार आवडली, याचे प्रमुख कारण म्हणजे त्यांनी नाटकांतून नव्या जोमात आणि नव्या रूपात **विनोद उभा केला हे होय.** नाट्यातील या विनोदामुळेच त्यांची लोकप्रियता वाढत गेली. कोल्हटकरांच्या पूर्वी विनोदासाठी नाटककार विदूषकाचा उपयोग करीत असत. हा विदूषक ठराविक पद्धतीचा विनोद करीत असे. तो राजमित्र असे. त्यामुळे त्याची विनोदाची कक्षा राजमंडळापुरतीच असे. कोल्हटकरांनी विनोदाला राजमंडळातून बाहेर जनतेत आणले आणि तो जनतारूप केल्यामुळे त्यांचे जनमानसावरचे प्रभुत्व अढळ झाले.

श्री. कोल्हटकर यांच्या वाङमयाच्या तीन प्रमुख शाखा होत्या. पहिली **नाट्यशाखा.** त्यांच्या नाटकांतील विनोद आणि संगीत श्री. खाडिलकर, श्री. गडकरी आणि श्री. अत्रे यांच्या नाटकांतून पल्लवित झाले. दुसरी शाखा **टीकावाङ्मय.** श्री. माडखोलकर वगैरे नामवंतांनी ते उचलले आणि ती शाखा वाढविली. आणि तिसरी शाखा त्यांचे **विनोदप्रचुर वाङ्मय.** श्री. गडकरी श्री. अत्रे आणि श्री. पु. ल. देशपांडे यांनी मोठ्या प्रमाणात आणि अकृत्रिमतेने या वाङमयप्रकारास नटविले.

कोल्हटकरांनी नाटकातून जसा विनोद खेळविला तसेच त्यांनी विनोदाचे वेगवेगळे प्रकार दाखविण्यासाठी 'सुदाम्याचे पोहे' वाचकांना सादर केले. त्यांची **वीरतनय, मूकनायक, मंजूषा, प्रेमशोधन वधूपरीक्षा** ही पांच नाटके जशी त्यांतील व्यवस्थित मांडणीमुळे आणि विशेषतः विनोदयोजनेमुळे लोकप्रिय झाली. तसेच सुदाम्याचे पोहे सुद्धा त्यांच्या चमचमीत आणि खुमासदार चवीमुळे सामान्य जनतेत फार लोकप्रिय झाले. त्यांचे टीकालेख विद्वानांच्या वर्तुळांत फार प्रेरणा देणारे ठरले. श्री कोल्हटकरांच्या विनोदमय लेखनामुळे त्यांना **विनोदाचार्य** असे सार्थपणे म्हणता येईल. आणि तेही—

आद्यविनोदाचार्य !

विनोद वेगवेगळ्या अंगांनी नजरेत भरत असतो. आणि त्याची परिणिति हास्यात होत असते. परिणामकारक विनोदाने, प्रेक्षकांच्या श्रोत्यांच्या किंवा वाचकांच्या चेहऱ्यावर हास्य नकळत उमटते.

स्थूल मानाने विनोदाचे प्रकार खालील प्रमाणे सांगता येतील:–

१ **व्यक्तिनिष्ठ विनोद**—व्यक्तीला पाहिल्याबरोबर माणसे हसूं लागतात. व्यक्तीचा आकार, बांधा, बेडौलपणा, तिरवेपणा, विचित्र आवाज, या व अशा कारणामुळे हा विनोद उत्पन्न होतो.

२ **स्वभावनिष्ठ विनोद**—व्यक्तीच्या विचित्रपणाच्या स्वभावामुळे हा प्रकार घडून येतो.

३ **प्रसंगनिष्ठ विनोद**—विशिष्ट प्रकारच्या परिस्थितीत दोन किंवा अधिक माणसे एकत्र आली म्हणजे त्यांच्या बोलण्याचालण्यावरून किंवा शारीरिक वैधर्म्यामुळे हा विनोद निर्माण होतो. एक माणूस अत्यंत उंच तर एक अत्यंत खुजा, एक अत्यंत गलेलठ्ठ तर एक अत्यंत हडकुळा, एक बोबडा तर एक बहिरा. अशा प्रकारच्या परस्पर विरोधी गोष्टींमुळे चमत्कारिक परिस्थिती निर्माण होते व त्यातून विनोदाचा हा प्रकार निष्पन्न होतो. आधारित दृश्ये या प्रकारांत येतात.

४ **शब्दनिष्ठ विनोद**—शब्दांवरच्या कोट्या, लक्षणार्थ, व्यञ्जनार्थ, श्लेष, विरोध, अनुप्रास, यमक वगैरेंचा कुशल उपयोग केल्यामुळे या प्रकारचा विनोद निर्माण होतो.

५ **भाषानिष्ठ विनोद**—एका भाषेत दुसऱ्या भाषेतील काही गमतीदार शब्द किंवा वाक्ये वापरल्याने किंवा गमतीदार उच्चार केल्यामुळे भाषानिष्ठ विनोद उत्पन्न होतो.

६ **ग्राम्य विनोद**—हा प्रकार ग्राम्य भाषा, अचकट–विचकट बोलणे, तसलेच हावभाव वगैरे मुळे उत्पन्न होतो.

हे काही प्रमुख विनोदाचे प्रकार येथे सांगितलेले आहेत आणखी असेच अनेक बारीकसारीक प्रकार दिसून येतात.

विनोदाचा मुख्य गाभा म्हणजे चमत्कृतिता, आणि विसंगति होय. दोन किंवा अधिक परस्पर विसंगत दृश्ये एकत्र काही कारणामुळे आली, किंवा आणली गेली की मनोरंजन होऊ लागते आणि मनोरंजन हाच विनोदाचा मुख्य उद्देश आहे.

पण विनोद हा केवळ मनोरंजनार्थच असतो असेही म्हणता येणार नाही. कित्येक वेळा समाजाचे दोष हळुवारपणे दाखविण्याचे कामही विनोद करीत असतो. सामाजिक चालीरीती, खोटी प्रतिष्ठा, आचरटपणा, दंभ इत्यादिकांचे दर्शन विनोदामार्फत रेशमी चिमटे घेतल्याप्रमाणे घडविता येते.

या सर्व प्रकारच्या विनादांत श्री. **तात्यासाहेब कोल्हटकर** यांनी आपले प्रभुत्व स्थापित केले होते. '**बहु असोत सुंदर संपन्न कीं महा**' महाराष्ट्र गीतही त्यांनीं महाराष्ट्रांस एक अमोल देणगी म्हणून दिले आहे. अशा या थोर आद्य विनोदवाङ्मयनिर्मात्यास आम्ही ही आदरांजली वाहत आहोंत.

मासिकाच्या प्रसिद्धीस उशीर :

अपरिहार्य कारणांमुळे श्रीसाईलीलेच्या प्रकाशनास मागील चार महिन्यांपासून बराच उशीर होत आहे त्याबद्दल आम्ही अत्यंत दिलगीर आहोत. तसेच श्रीसाईलीलेत अद्यापही पुष्कळ मुद्रणदोष रहातात याचीही आम्हांस जाणीव आहे. हे दोष टाळण्याचा व मासिकाचे प्रकाशन वेळच्यावेळीं करण्याच्या बाबतीत आम्ही प्रयत्नशील आहोत.

श्रीमारुतिरायाचे सेवेचे आदर्श

लेखक :—श्री. गं. रा. भट

मनोजवं मारुततुल्यवेगम् ।
जितेंद्रियं बुद्धिमतां वरिष्ठम् ॥
वातात्मजं वानरयूथमुख्यम् ।
श्रीरामदूतं शरणं प्रपद्ये ॥

श्रीरामरक्षेमधील वरील श्लोकात श्रीमारुतिरायाच्या सर्व गुणांचे थोडक्यांत कथन केले आहे.

वायुवीर्यापासून अंजनी नांवाच्या वानरीला झालेला पुत्र श्रीमारुतिराय होय. आणि म्हणून त्याला वायुपुत्र म्हणतात. जन्मतःच तो अत्यंत बलवान व चपळ होता. जन्मल्या बरोबरच त्याने सूर्यबिंबाचा ग्रास घेण्यासाठी आकाशात उड्डाण केले. पण त्यावेळी तो उडत असताना रामबाणपिच्छाचा तडाखा बसून तो गरगरा फिरू लागला व फार व्याकुळ झाला. तेव्हा वायुदेवाने आपल्या पुत्राला म्हणजे मारुतीला 'तू रामाला शरण जा' असा उपदेश केला. पुढे मारुती श्रीरामाला शरण गेला व श्रीरामाचा निःसीम भक्त झाला. तो श्रीरामाचा थोर उपासक व एकनिष्ठ सेवक होता. तो ब्रह्मचारी होता.

श्रीमारुती बलोपासकांची इष्टदेवता आहे. प्रत्येक व्यायामशाळेत वा आखाड्यात श्रीमारुतिरायाची तसबीर असते आणि तिथे मारुतीची पूजा व आराधना केली जाते. श्रीसमर्थ रामदासस्वामींनी सुद्धा बलोपासनेची वाढ व्हावी म्हणून बऱ्याच ठिकाणी मारुतीच्या मूर्ती स्थापन केल्यात. 'शरीरमाद्यं खलु धर्मसाधनम्'. मारुती वज्रदेही होता.

मारुतीने श्रीरामाची जी सेवा केली ती त्याच्या रामावरील नितांत श्रद्धेमुळे व भक्तीमुळे. श्रीराम ही त्याची आराध्यदेवता होती. श्रीरामाची सेवा हे त्याचे व्रत होते. त्यासाठी होणारे कष्ट किंवा त्याग याची त्याला पर्वा नव्हती.

सीताहरण किंवा रावणयुद्धातील लक्ष्मणमूर्छा हे दोन्ही प्रसंग एकप्रकारे राष्ट्रीय आपत्ती होत्या. श्रीरामाच्या आयुष्यातील त्या दारुण शोकांतिका ठरल्या असत्या. अशावेळी समुद्रोल्लंघन करून लंकेत सीतेचा शोध लावण्याची कामगिरी व त्याचप्रमाणे इंद्रजिताची शक्ती लागून घायाळ व मूर्छित झालेल्या लक्ष्मणासाठी द्रोणागिरी पर्वतावरून हवी असलेली औषधी त्वरित आणण्याची कामगिरी रामसेवक मारुतिरायाने बजावली. या दोन्ही गोष्टी दुसऱ्या कोणालाच करता आल्या नसत्या. तो सेवेचा परमोच्च बिंदू होता.

पण इतके करून सुद्धा श्रीमारुतिरायाने श्रीरामाजवळ केलेल्या कामगिरीचा मोबदला म्हणून पगारवाढ मागितली नाही. वरच्या जागेची (प्रमोशन) बढती मागितली नाही किंवा कसला परवाना मागितला नाही. कारण तो काही श्रीरामाचा पगारी नोकर नव्हता. प्रत्यक्ष परमेश्वराची निःस्वार्थ व निष्काम बुद्धीने सेवा करणारा सेवक होता. आणि म्हणून तिथे कोठलाही मोबदला अपेक्षित नव्हता.

या पृथ्वीतलावर सध्या कोठेही रामराज्य नाही व पुढे होणार पण नाही. आणि म्हणूनच मारुतीसारखे सेवक पण नाहीत, होणार पण नाहीत. अर्थात आम्ही तसे आहोत असा टेंभा मिरविण्याचा हक्क प्रत्येकालाच आहे.

लोकशाहीच्या चालू जमान्यात शासन हे कुठल्यातरी अधिकारारूढ असलेल्या राजकीय पक्षाच्या हातातील बाहुले असते. राजकारण हे बदमाषांचे शेवटचे आश्रयस्थान आहे अशा अर्थाचे एक इंग्रजी वचन आहे. Politics is the last resort of scomdrels. स्वतःच्या आयुष्यातील दुष्कृत्यांची व दुर्वर्तनांची घाणेरडी लक्तरे सत्तेच्या ऊबदार पांघरुणाखाली झाकली जातात. ऋषीचे कूळ व नदीचे मूळ शोधू नये, त्याचप्रमाणे राजकारणी पुरुषाच्या खाजगी जीवनात डोकावू नये. कारण तसे केल्याने त्याचे चारित्र्यहनन केल्याचे पाप लागते. राजकारणी माणसाचे चारित्र्यहनन हा असभ्यपणा समजला जातो.

माणूस राजकरणात पडला म्हणजे 'सर्वपापात् विमुच्यते' अशी अवस्था त्याला प्राप्त होते. आणि जर तो मंत्रीपदावर असेल तर तो विष्णुपदाला जातो. कारण राजा–म्हणजेच सत्ताधारी–हा विष्णूचा अवतार मानला जातो.

आणि अशी अवस्था सगळीकडे दिसू लागली तर शासनाने वा अन्य सेवकांनी कुठला उच्च आदर्श आपल्यासमोर ठेवावा ? अशा परिस्थितीत फक्त होयबांचेच पीक निर्माण होईल. प्रसिद्ध तीन माकडांप्रमाणे वागणाऱ्या 'वाईट (वरिष्ठाला न आवडणारे) पाहूं नको. वाईट ऐकू नको व वाईट बोलू नको' सेवकांचाच उत्कर्ष होईल, भरभराट होईल.

पुरांणातील वांगी पुराणात. जीवनांतील सर्व मूल्ये आपण गमावून बसलो आहोत. सर्व मूल्यांचे अर्थ प्रत्येकाच्या वैय्यक्तिक स्वार्थाप्रमाणे निरनिराळे व विकृत झाले आहेत. शासन निस्वार्थी व न्यायनिष्ठुर असले तरच आदर्श असा सेवकवर्ग निर्माण होतो. या बाबतीत एक ऐतिहासिक उदाहरण देऊन हा लेख पुरा करतो.

श्रीमंत थोरले माधवराव पेशवे यांच्या कारकीर्दीतील ही हकीकत आहे. पेशवे राक्षसभुवनच्या लढाईत गुंतले असता निजामाने पुण्यावर वसरी करून पुण्याची खूप लुटालूट केली. तेव्हा पेशव्यांचे सख्खे मामा मल्हारराव रास्ते यांनी निजामास विरोध न करता उलट मदत केली. राक्षसभुवनच्या लढाईत विजयी होऊन पेशवे पुण्यास परत आले तेव्हा त्यांना आपल्या मामांच्या उलट्या पराक्रमाची हकीकत समजली. पेशव्यांनी ताबडतोब 'तीन दिवसांच्या आत पांच हजार रुपये दंड भरा नाहीतर सर्व स्थावर जंगम मिळकत जप्त केली जाईल' असा करडा हुकूम आपल्या मामांना केला. मल्हारराव रास्त्यांना अपमान सहन झाला नाही. त्यांनी आपली बहीण गोपिकाबाई खुद्द पेशव्यांच्या मातोश्री यांच्या मार्फत खूप रदबदली करून पाहिली. पेशवे मातोश्रींना म्हणाले, 'आईसाहेब, राज्याचा न्याय नात्याचे संबंध जाणीत नाही. आम्ही जो हुकूम दिला तो कदापि बदलला जाणार नाही.' या प्रकारामुळे गोपिकाबाई पुणे सोडून कायमच्या गंगापुरला निघून गेल्या. न्यायाच्या प्रतिष्ठेसाठी दिलेला हुकूम परत न घेता पेशव्यांनी मोठ्या जड अंतःकरणाने मातृवियोग पत्करला.

दुसरे उदाहरण विसाजीपंत लेले यांचे. विसाजीपंत लेले हे पेशव्यांच्या आरमाराचे प्रमुख सरदार होते, व पेशव्यांच्या विश्वासांतील. या लेल्यांनी फिरंग्यांची काही जहाजे पकडली व बरीच मोठी लूट करून ती सरकारी

खजिन्यात जमा न करता स्वतःजवळ ठेवून घेतली. पुढे या फिरंग्यांनी पेशव्यांच्या दरबारात याबद्दल तक्रार गुजरली.

पेशव्यांचे न्यायाधीश रामशास्त्री प्रभुणे. चौकशीसाठी लेल्यांना त्यांनी बोलावणे पाठवले. पण लेले हजर झाले नाहीत. तेव्हा रामशास्त्र्यांनी लेल्यांना जेरबंद करून हजर करण्याचा हुकुम सोडला. लेल्यांना हजर होणे भागच पडले. चौकशी संपताच 'तीन दिवसांचे आत संपूर्ण नुकसानभरपाई करा, नाहीतर तुमची सर्व मालमत्ता जप्त करून नुकसान भरपाई पुरी करून घ्यावी लागेल' असा रामशास्त्र्यांनी लेल्यांना हुकूम सोडला. त्यावर लेले म्हणाले, 'ध्यानात धरा. आमचे व पेशव्यांचे संबंध फार सलोख्याचे आहेत. आम्ही पेशव्यांचे मातब्बर सरदार आहोत. आम्हांला तुम्ही अशी वागणूक देता?' त्यावर रामशास्त्री कडाडले. 'पेशव्यांची सत्ता कितीही अमर्याद असली तरी ती या न्यायमंदिरावर अधिकार गाजवू शकत नाही. इथे नात्याचे, ओळखीचे किंवा मैत्रीचे संबंध पार लुळे पडतात. तुम्हांला जो हुकूम दिला आहे तो कायम आहे. त्याची अंमलबजावणी झालीच पाहिजे.' पुढे हे प्रकरण श्रीमंत थोरले माधवराव पेशवे यांच्यापर्यंत गेले. पेशव्यांनी लेल्यांची सर्व हकीकत ऐकून घेतली व मग त्यांनी रामशास्त्र्यांना बोलावून आणले आणि त्यांच्याजवळ लेल्यांना दिलेल्या शिक्षेचा खुलासा विचारला. रामशास्त्र्यांनी कुठलाही आडपडदा न ठेवता सर्व हकीकत तपशीलवार सांगितली. त्यावर पेशवे म्हणाले 'लेले आमचे एक मातब्बर सरदार. त्यांना शिक्षा व्हावी हे जरा चमत्कारिक वाटते.' रामशास्त्री म्हणाले, 'श्रीमंत, ही शिक्षा रद्द व्हावी अशी आपली आज्ञा आहे कां? जर तशी आज्ञा असेल तर हा रामशास्त्री या घटकेपासून न्यायाधीश पदावर राहणार नाही. लेले निःसंशय गुन्हेगार आहेत. त्यांना दिलेल्या शिक्षेत मी कदापि बदल करणार नाही. न्यायदेवतेचे पावित्र्य पेशव्यांच्या हातून विटाळले जाऊ नये एवढे माझे परमेश्वराजवळ मागणे आहे.'

पेशव्यांना गहिवरून आले, त्यांचा कंठ दाटून आला, डोळ्यातून अश्रू ओघळले. स्वतःला सावरीत पेशवे म्हणाले, 'शास्त्रीबुवा, तुमच्या निर्भय आणि कर्तव्यतत्पर सेवेची आम्हाला धन्यता वाटते. पेशव्यांची पूर्वपुण्याई म्हणून आमच्या पदरी तुमच्यासारखे सेवक आहेत. पेशव्यांच्या न्यायदेवतेची प्रतिष्ठा तुमच्यामुळे फार उंचावली आहे. तुमची न्यायबुद्धी अशीच सदैव

जागृत राहो. आजच्या या प्रसंगाची तुम्हांला व आम्हांला नेहमी आठवण रहावी म्हणून हा मोत्याचा कंठा आम्ही आपल्या हाताने तुमच्या गळ्यात घालीत आहोत.' रामशास्त्री अगदी गोंधळून गेले. काय बोलावे हेच सुचेना. शेवटी ते एवढेच म्हणाले, 'श्रीमंत, छत्रपतींचे राज्य चालविण्यास जोपर्यंत तुमच्यासारखे थोर पेशवे आहेत तोपर्यंत माझ्यासारखे छप्पन्न रामशास्त्री निर्माण होतील. अशा गुणी पेशव्यांची सेवा करण्याची संधी मला मिळाली हेच माझे केवढे भाग्य. केवढी ही परमेश्वराची कृपा!'

ज्या काळात राजसत्ता अमर्याद होती त्या काळात असे धनी आणि असे सेवक होऊन गेले. जेव्हा एखाद्या देशात किंवा राज्यात न्यायदेवता सत्ताधाऱ्यांची बटीक बनते तेव्हा तिच्यापुढे लोकशाहीच्या तिरडीसमोर मडके धरून जाणे हे एकच कार्य शिल्लक रहाते. आणि म्हणूनच म्हणतात कीं, 'यथा राजा तथा प्रजा.' रामासारखे राजे असतील तरच श्रीमारुतिराया-सारखे सेवक निर्माण होतील. छत्रपती शिवाजी राजे होते म्हणूनच बाजी-प्रभू व मुरारबाजी आणि तानाजी यांच्यासारखी नररत्ने निर्माण झाली. अन्यथा श्रीमारुतिरायाच्या सेवेचे आदर्श कवडीमोल ठरतात.

श्रीमारुतिरायाच्या सेवेचे आदर्श आपल्यापुढे ठेवा आणि त्याप्रमाणे सेवा करा हे दुसऱ्यांना सांगण्याचा अधिकार जे स्वतः रामासारखे असतील त्यांनाच आहे. किंबहुना जे खरोखरच रामासारखे असतील त्यांना आपल्या सेवकांना असा उपदेश करण्याची पाळीच येणार नाही.

विषयाच्या संपूर्ण संकलनासाठी बराच ऊहापोह करावा लागला. केवळ श्रीमारुतीरायाच्या सेवेचे गोडवे गाऊन दुसऱ्यांनी काय करावे व कशी सेवा करावी एवढेच बोधामृत पाजण्याचा उद्देश नाही. आणि म्हणून लेख जरूरीपेक्षा जास्त लांबला आहे. लेख वाचून वाचकांनी बोधामृतच हवे असल्यास स्वतःच तयार करून प्राशन करावे हीच अपेक्षा. कारण तो अधिकार लेखकाचा नाही.

शेवटी त्या थोर रामभक्त वायुपुत्राला नमस्कार करून हा लेख पुरा करतो.

मनात आलं की--

ले.—द. शं. टिपणीस

(जून १९७१ अंकावरून समाप्त)

(१००) तराजू :

तराजू वा तागडी सर्वांच्या परिचयाची आहे. तागडीशिवाय बाजार नाही. मापीपेक्षा वजनी व्यवहार बाजारात अधिक चालू असतात. भाजी, धान्य, सोने–चांदी वजन करून दिली जातात. काही कापडही वजनावर मिळते. माप भरण्यात कमी जास्त होऊ शकते. तागडीत तसे होत नाही. तोलास तोल बरोबर वजन तागडी देऊ शकते. दुकानदार वा गिऱ्हाईक कोणाचेही पारडे वर होऊ न देता दोघांनाही समाधान देण्याचे काम तागडी करू शकते. दोन्ही बाजूचे समाधान करून योग्य व समतोल व्यवहार करण्याचे तागडी हे एक उपयुक्त साधन आहे. भक्तीचे महत्व पटवून देऊन आपल्या वर्तनाचा समतोलपणा व न्यायीपणा ध्यानात आणून देण्यासाठी श्रीकृष्णालाही तराजू वापरावा लागला. आपले वर्तन योग्य आहे की नाही हे अजमावण्याचे व सिद्ध करायचे साधन म्हणजे तराजू. वस्तू जोखून तिचे योग्य मूल्यमापन तागडी करू शकते. अशीच एक तागडी निसर्गाने प्रत्येकाला दिलेली आहे. वस्तू जोखण्यासाठी नव्हे तर आपले आचारविचार तसेच न्याय–अन्याय, नीति–अनिति जोखून पडताळून पहाण्यासाठी. विवेक असे नाव आहे त्या तागडीचे. सत् व असत् अशी दोन पारडी आहेत. बुद्धीच्या साह्याने विवेकाच्या तराजूने आपण आपले आचारविचार, आपले वर्तन वेळोवेळी जोखून पाहून तागडीने विवेकाने दिलेल्या निकालाप्रमाणे वागलो व तागडीप्रमाणे हरएक व्यवहारांत समतोलपणा राखण्याचा सतत प्रयत्न ठेवला तर आपले आयुष्य सुखी व उन्नत होण्यास पुष्कळच मदत होईल. आता न वापरल्यामुळे पुष्कळांची ही तागडी गंजून पडलेली असते हे निराळे.

१०० आखाडा (जिम्न्याशियम) :

शरीर सुदृढ ठेवण्यास, त्याचे आरोग्य राखण्यास व बल वाढविण्यास योग्य व्यायामाची जरुरी आहे. असे असले तरी व्यायाम

फारसा कोणी करीत नाही. निकामी अशा चिंता जमा करण्यात बहुतेक लोक आपले जीवन व्यतीत करीत असतात. पण ज्यांना व्यायाम करावयाचा असेल त्यांना तो शास्त्रोक्त पद्धतीने करावयास मिळावा म्हणून जरूर ती साधनसामुग्री व सोयी उपलब्ध करून देणारे आखाडे भरपूर आहेत. कोणीही तेथे जावे व आपल्या आवडीचा व्यायाम करावा. कोणाला कोणता व्यायाम कोणत्या प्रकारे फायदेशीर होईल यासंबंधी मार्गदर्शन करणारे तज्ञही आखाड्यातून असतात. आज आखाडे व व्यायामशास्त्र पुष्कळच प्रगत झाले आहेत. नाना तऱ्हेच्या व्यायामपद्धती आहेत. सरकारही व्यायामाला उत्तेजन देत असते. सरकारकडून शाळा-कॉलेजे व व्यायाम शाळा यांना अनुदान मिळते. सोय आहे. आखाड्यांत जाणे न जाणे ज्याच्या त्याच्या मर्जीवर आहे. पण असा एक आखाडा आहे की त्यात जाणे न जाणे आपल्या मर्जीवर नाही. तसा हक्क कोणास मिळवायचा असला तरी त्याला आखाड्यात उतरावे लागतेच. आपला जन्मच या आखाड्यात होतो व सर्व जीवन याच आखाड्यात जगावे लागते. अनुदानीत आखाड्यांतून शरीर-बल व आरोग्य यांचे वर्धन होते. पण माणूस म्हणजे केवळ शरीर नव्हे. तर शरीर व व काहीतरी अंतर्गत शक्ती मिळून माणूस होतो. माणसाला मन बुद्धि चित्तादी आहेत. त्यांना निकोप करण्यासाठी योग्य तो व्यायाम नेहमीच्या आखाड्यांत मिळू शकत नाही. मग कोठे मिळेल ? हे विश्व हा एक मोठा आखाडा आहे. जरूर ती सर्व साधने त्यात आहेत. आपण सर्व त्यांतील तालीम बाज गडी आहोत. या आखाड्यातून आपल्याला पळून जाता येत नाही आवडो नावडो तो तज्ञ मार्ग दर्शन करील त्याप्रमाणे तालीम केली पाहिजे. नाना व्यवहार व कर्तव्ये करून मनबुद्ध्यादींना व्यायाम देत राहिले पाहिजे. सतत कार्य करीत राहिले पाहिजे. त्यासाठी जोर बैठका कष्ट—काढले पाहिजेत. हौद्यात उतरून संकटाशी कुस्ती केली पाहिजे. तांबड्या मातीत उतरून दंड थोपटून उभे राहण्याची तयारी पाहिजे. मन, चित्त, बुद्धि निकोप व बलवान राहावी म्हणून अध्यात्म्याच्या साधनाने नाना खेळ खेळले पाहिजेत. माणसाने तो व हा या दोन्ही आखाड्यांचा योग्य उपयोग करून घेतल्या खेरीज त्याच्या जीवनाला पूर्तता येत नाही.

(१०२) चंचल लक्ष्मी :

लक्ष्मी चंचल हट्टी व लहरी आहे. ती जशी झटकन येते तशी पटकन जाते. खिशात येते पण तिथे टिकत नाही. हातावर असते पण हातात राहत नाही, एखाद्याकडे न बोलवता धावत सुटेल तर दुसऱ्या एखाद्याकडे काही केल्या बघायला तयार नसते. भले, तुम्ही लॉटरी तिकीट का घ्याना, नाही म्हणजे नाहीच यायची, अशी हट्टी, लहर लागेल तशी वागणारी. जशी काय छायाच. सकाळची छाया दुपारी नाही, व दुपारची छाया संध्या-काळी नाही. तुमच्या पुढे नाचेल. पकडू जाल तर पुढे पुढे पळेल. पण हाती लागणार नाही. पाठ फिरवाल व चालू लागाल तर मग तुमच्या मागे मागे येईल. अशी ही चंचल, स्थिर म्हणून राहायची नाही. कोणाला वश म्हणून व्हायची नाही. नाही म्हणायला ती व्यापाऱ्यांना वश होते. तिचा रंग गोरा असला तरी तिला आवडतो काळा रंग. तिला चंचलपणा आवडतो म्हणूनच की काय व्यापारी व बँका तिला गरगर फिरवतात. इकडून तिकडे, तिकडून इकडे ढकलत असतात. नाना भाग करून नाना ठिकाणी डांबवतात यामुळे तिची हौस भागते. ती स्थिर होते. एवढेच नव्हे वाढत राहाते. पैशाने पैसा वाढविण्याची तिला भारी हौस. ती भागवलीत तर खुष होऊन ती स्थिर होते. बी पेटीत ठेऊन घरी जतन करण्या पेक्षा ते भूमीत पेरले तर त्याचे झाड होऊन अनेक बिया मिळतातना ? अगदी तसेच लक्ष्मीचे, कुठेतरी तिला गुंत-वलीत की वाढते व वेळी आपल्या मदतीला धावते. बँका विमा शेअर्स वगैरे आपल्याला लक्ष्मी गुंतवण्या कामी आणता येतात. त्याचा फायदा घेतला पाहिजे. पुष्कळ लोक लक्ष्मीला स्त्रियांच्या अंगावर गुंतवून ठेवतात. म्हणूनच स्त्रीला लक्ष्मी म्हणतात की काय न कळे ! पण लक्ष्मीला दागिने आवडत नाही असे वाटते. कारण या बंदीवासाने व दारोदारी तिला समाजात फिरवल्यामुळे काळ-जीने ती झिजत जाते. तरुणपणचे मोल म्हातारपणी येत नाही. पण असे बँका, विमा, शेअर्स मध्ये होत नाही. म्हणून गुंतवणूकीचा हा प्रकार उत्तम. आयुष्याला अतिमोलाची म्हणून लक्ष्मीची जपवणूक व गुंतवणूक करणे हे चांगलेच. पण तिच्यापेक्षाही अधिक मोलाचे जे मन त्याकडे आपले लक्ष्मीच्या नादात पूर्ण दुर्लक्ष होते त्याचे काय ? मन झाले तरी लक्ष्मीचा सख्खा भाऊच तो. तोही तिच्या सारखा चंचल, हट्टी व लहरी. स्थिर रहायला

तयार नाही. सारखा भटकत असतो. श्रीसमर्थ रामदास स्वामींनी मनाला खूप समजावले. पण ते कसले हट्टी: एक अक्षर तरी मानले कां त्याने? असले मन साधारण माणसाला काय दाद देणार? या बंधुरायाला बहिणीप्रमाणे कोठे तरी गुंतवावेच लागते. म्हणजे ते स्थिर होते व वाढत राहाते. लक्ष्मी गुंतवली नाही तर तिच्याशिवाय म्हातारपणी आयुष्य नकोसे होते. मनही लक्ष्मी प्रमाणे बँकविमादींत गुंतवले नाही तर म्हातारपणी ते हात देत नाही व आयुष्य कंटाळवाणे व नकोसे होते. मनाला चित्र, गायनादी कलांच्या बँकेत, हस्तकलाकौशल्याच्या विम्यात वा तत्त्वज्ञान, अध्यात्म, नामस्मरण भक्ती आदींच्या शेअर्समध्ये तरुणपणापासून थोडे थोडे गुंतवीत राहिले तर म्हातारपणी सुखासमाधाने राहता येते व डोळे मिटविता येतांत. पण असा प्रयत्न सांगून ही कोणी करीत नाही. मग शेवटी किरकीर आणि कुरकुर. काय म्हणावे या दैवाला?

(१०२) फुले व स्त्रिया:

सुंदर टवटवीत सुगंधी मोहक फुले कोणाला आवडत नाहीत? मोगरीची फुललेली दुहेरी पांढरी वेणी काळ्या कुळकुळीत आंबाड्यावर किती खुलून दिसते, आकर्षक वाटते! काळ्या पांढऱ्याचे ते मोहक मिश्रण स्त्रीच्या मूळ सौंदर्याला अधिक खुलविते. त्याच्याकडे अगदी पहात राहवे असे वाटते. मनाला आनंद वाटतो पण मनात येते की फुलाचे काय व स्त्रीचे काय हे सौंदर्य हा टवटवीतपणा व सुगंधी गोडवा अल्प काळ टिकणार! मन खिन्न होते. क्षणापूर्वी जे डोक्यावर धारण केले ते क्षणाने पायदळी जायचे. हा का न्याय? देव तरी असा कसा? उद्देश तरी काय त्याचा असे करण्यात? फुले व स्त्रिया यांची अजोड मैत्री त्यानेच निर्माण केली. फुले, सौंदर्य व स्त्रिया नेहमी एकत्र सापडायचे. सौंदर्य, तारुण्य व टवटवीतपणा यांचे आयुष्य अल्प असून कोमेजणारे आहे हे ध्यानात घ्यावे. त्याचा गर्व करू नका. जे कोमजले त्याला कमी लेखू नका. आपल्या जवळचे दुसऱ्याला देऊन अल्पकाळ कां होईना त्याचे जीवन सुखी करण्याची ही त्यागवृत्ती श्रेष्ठ नव्हे काय? जीवनाची कुरबान करून बीजरूपाने होण्याचा हा त्याग नसता तर जगाचे जीवन खुंटले नसते काय?

(१०४) थोरांत थोर माशी :

जमली थोर मंडळी. मोठी पंगत बसली. पंच पक्वानांचा बेत. हसत खेळत गप्पा मारीत आग्रहाच्या नादात रंगून गेली होती मंडळी. सर्व आमंत्रित. त्यांच्या खेरीज कोण येणार त्या मंडळीत ? स्वयंपाक घरात कोठे ही अगदी कडक सोंवळ्यात सुद्धा, फिरण्याचा ब्रह्मदेवाने परवाना दिलेले मांजर सुद्धा येऊ शकत नव्हते. आलेच तर लगेच ते शेपाटून हाकलले जात होते. अशा त्या खास बैठकीत पाच दहा माशा मात्र बेगुमानपणे उडत बागडत होत्या. कोणत्या-ही खाद्य पदार्थावर (विशेषतः श्रीखंडावर) बसत होत्या व ताव मारीत होत्या. कोणी हाकलल्याच तर उडून जात. पण पुन्हा येरे माझ्या मागल्या. जेथे थोरही अनाहूतपणे जाऊ शकत नाही, तेथे माशी सहज जाऊ शकते. कारण ती लहान आहे. विरोध करीत नाही. थोरांचा थोरपणा तिला एकदम मान्य. पण आपले स्वत्व मात्र सोडीत नाही. क्षणैक नम्र होते. विनय दाखवते. पण आपले कार्य मात्र चालू ठेवते. व्यवहारात नम्रता व विनय ही यशप्राप्तीची साधने आहेत. उगाच उठल्या सुटल्या टकरा देणे कोतेपणाचे आहे. आपले बल व विरुद्धपक्षाचे वा संकटाचे बल यांतील गुणोत्तर ध्यानी घेऊन माणसाने व्यवहार केले तर माशीप्रमाणे तो आपले उद्दिष्ट साध्य करू शकेल. तुकाराम महाराजांनी हीच गोष्ट निराळ्या शब्दात सांगितली आहे. महापुरात ताठर असे मोठमोठे वृक्ष उन्मळून पडतात पण लोंढ्याला पाहून मान खालवणारी विनयशील लव्हाळी डोक्यावर आशीर्वादाचा हात ठेवून महापूर निघून गेल्यामुळे शाबूत राहतात. Stoop to convuer. पुढे जाण्यासाठी मोटारला थोडे मागे जावे लागतेना ? तसेच यशस्वी जीवनात !

(१०५) पडाव :

एक मोठा पडाव किनाऱ्याला नांगरून ठेवला होता ओहोटी-मुळे पाणी कमी होते. नांगर चिखलात रुतून बसला होता-पाच सहा खलाशी जोराने वल्ही मारीत होते. पण पडाव रेसभरही पुढे सरकेना. जोर कमी पडतो म्हणून ते अधिकाधिक नेटाने वल्हवीत होते. थकले बिचारे वल्ही मारमारून. तेवढ्यात तेथे एक वाटसरू आला. ते धामाधूम खलाशी वल्हवताना पाहून त्याला अचंबा वाटला. हे कशासाठी वल्हवताहेत ? त्याला काही कळेना. त्याने विचारले, "दादांनो

तुम्ही करता तरी काय?" एक जण म्हणाला, 'बाबा आम्ही वल्हवतो आहोत.' "कशा साठी?" "पडाव चालू व्हावा व आमचा पुढचा प्रवास सुरू व्हावा म्हणून" वाटसरू म्हणाला, "दादांनो, असल्या वल्हवण्याने पडाव कसा चालू होईल? नांगर टाकलाय. तो चिखलात रुतलाय, तो काढल्याखेरीज का पडाव चालू होईल? ओहटी आहे. पाणी ही नाही. भरती आली की मग नांगर ओढून घ्या व वल्हवा म्हणजे पडाव चालू होईल. नुसतं वल्हवून काय होणार?" एक म्हणाला, "अरे, खरेच, ध्यानातच नाही आले आपल्या हे. थांबू या. भाकर तुकडा खाऊ व भरती आल्यावर जाऊ पुढे." असंच नेहमी आपण आपल्या जीवनात करतो व मग प्रगती होत नाही म्हणून देवाला दोष देत बसतो. श्रम तर करतोच पण जीवनाचा पडाव रेसभरही पुढे सरकत नाही. कसा सरकणार? मनाचा नांगर विषयाच्या चिखलात रुतून बसला आहे. वैराग्याचे पाणी नाही की विवेकाचा वारा नाही. नुसतंच देव देव करून काय होणार? देवाला दोष देणार. दुसरे काय, आधी मनाचा नांगर विषयाच्या चिखलातून वर उचला वैराग्याचे पाणी येऊ द्या. मग वल्हवा. पडाव पुढे पुढे जाऊ लागेल. विवेकाचा वारा अहंकाराच्या शिडात शिरला की मग पडाव पाण्यावरून योग्य दिशेला धावू लागेल. जीवन प्रगत होत राहील. नाहीतर नुसतेच वल्हव वल्हव करून जीवनाचा पडाव पुढे तर जाणार नाहीच, उलट जीवनाचा पाडाव झाल्याखेरीज राहणार नाही.

(१०६) पैसा तसा माल :

जसा पैसा तसा माल. व्यापारी जगातला हा न्याय. तो व्यवहाराला मान्य आहे. जगाला मान्य आहे. जास्त पैसा द्यावा, चांगला माल घ्यावा, कमी भाव द्या, खराब माल घ्या. याला कोणी अन्याय समजत नाही. कायदाही तसे समजत नाही. नीति सुद्धा यात काही वावगे आहे असे मानीत नाही. खरंच वावगं काय त्यात? चांगली गोष्ट पाहिजे तर चांगली किंमत मोजली पाहिजे. चांगली नोकरी पाहिजे ना? मग चांगले शिका व त्यासाठी चांगला खर्च करा. "अहो, वीस हजार रुपये हुंडा पडेल. उगाच नाही एवढ्या मोठ्या पगाराची नोकरी मिळाली. शिक्षणासाठी वीस हजार रुपये खर्च केले आहेत. ते द्या व मुलगा उचला." अशी भाषा

व्यवहारात चालते. सर्व गोष्टींत हेच. एक रुपयाची प्लेट व आठ रुपयांचे जेवण. दोन्ही सारखीच का ? नाही. प्लेट ती प्लेट. येईल ते खा. वाटीतील पाणी व पेल्यातील पाणी. पातळ कोणते ठरवीत बसा. आणि आठ रुपयांचे? नाव ठेवायला नको. आठपट किंमत अन्नाचाही आठपट दर्जा. असा हा गणिती हिशोब व्यवहारात चालतो. अध्यात्मातही तेच. फक्त कल्पना नसते आपल्याला जसे द्यावे तसे परत घ्यावे. चांगले द्या चांगले मिळेल. वाईट द्या वाईट मिळेल. जितकी अधिक किंमत मोजाल तितका अधिक दर्जा मिळेल. देवपूजा कोण करीत नाही. सगळेच करतात. कोणी मनात तर कोणी देवघरात. पण त्यातील भक्ति निरनिराळी असू शकेल. जशी भक्ती तशी देवाला देण्याची सक्ति.नामदेवाने देवाला जेवावयास भाग पाडले. जमेल कां आपल्याला हे ? नाही. कारण नामदेवाने भक्तिरूपाने मोलही तसेच दिले. जशी निष्ठा तसे फळ. आपल्याला उच्च पातळीवर जायचे तर कष्ट, निष्ठा, भक्ति, श्रम यांचीही उच्च पातळी पाहिजे. ' जसं दाम तसं काम ' भाव तसा देव. श्रीकृष्ण म्हणतो ज्याचा जसा भाव तसा त्याला मी पावतो. अर्जुनाची निष्ठा अत्युत्कट म्हणून त्याला श्रीकृष्णाकडून सर्व ज्ञान मिळाले, गोपींना तो प्रेमळ कान्हा वाटला, त्यांना भक्ति मिळाली. साईबाबाही हेच म्हणत. माझा खजिना भरपूर आहे. पण ज्याची जशी योग्यता तसं मी देतो. कोणाला पगारवाढ पाहिजे, तेवढ्यापुरती ते मला निष्ठा देतात. त्यांना पगारवाढ देतो. पुत्राच्या प्राप्तीपुरती भक्ति करतात. ती आशा मी पुरवितो. कष्ट, निष्ठा, सबुरी ज्या दर्जाची तो दर्जा आपणास अध्यात्मात मिळेल. आपल्या दर्जापेक्षा देवाने आपणास काही अधिक दिले नाही म्हणून त्याला दोष देण्यात अर्थ नाही. आपला दाम खोटा म्हणून शेवटी कपाळी गोटा. त्याला देव काय करणार ?

(१०७) तुझा तूं वाढवी राजा !

जिनं तिनं आपला राजा (राज्य) वाढविलं पाहिजे. प्रत्येक मातेने आपल्या राजाचे पोषण केले पाहिजे. त्याला सुसंस्कृत केले पाहिजे. योग्य पालन करून, ममतेची पाखर घालून चारी पुरुषार्थ साधेल असा पराक्रमी पुरुष आपल्या राजाला करणे हे स्त्रीचे कर्तव्य आहे. यासाठीच निसर्ग तिला मातृपद देतो. सिंहासनावर बसणारा राजा व मातृपदावर आरूढ होणारी स्त्री दोघांची कर्तव्ये तीच. आपल्या प्रजेचे पालन,

पोषण, रक्षण, करणे. स्त्रीच्या स्त्रीत्वाची सांगता मातृपदाने होत असते. फळ न देणारे फळझाड व निपुत्रिक स्त्री दोन्हीही निसर्गाच्या दृष्टीने सारखीच निरुपयोगी. एक कां होईना पण पराक्रमी पुरुष राष्ट्राला देणे या सारखे मोलाचे राष्ट्रकार्य नाही. जुनी गोष्ट सांगतात. एका म्हाताचा मुलगा शत्रूशी झुंजता झुंजता कामी आला. म्हातारीला फारच दुःख झाले. तिचे सात्वन करण्यासाठी बादशहा तिच्या घरी गेला. तेव्हा म्हातारी म्हणाली, " महाराज, मुलगा देशकार्यात खर्ची पडला, त्याचे दुःख नाही. उलट अभिमान वाटतो कीं धन्य झाली माझी कूस. पण महाराज राष्ट्रचरणी अपर्ण करण्यास आणखी एकादा मुलगा मला नाही याचे मला भारी दुःख होत आहे. " घरबसल्या स्त्रिया किती उच्च दर्जाचे कार्य करू शकतात याचे सूचक हे उदाहरण आहे. पण हल्ली सगळाच जमाना उलटा. राष्ट्रकार्य करायचे तर चूल आणि मूल करीत न बसता घराबाहेरच पडले पाहिजे. पण त्यासाठी नेहमीची आपली कर्तव्ये टाकली पाहिजेत असे नाही, मातांनो एक वेळ चूल सोडा पण मूल सोडू नका. जिचा राजा तिनेच वाढविला पाहिजे. लाख रुपये देऊन मातेच्या मोलाची दुसरी स्त्री राजाला मिळणार नाही. आज लक्षावधी जिजाबाई मातांची देशाला जरूरी आहे.

(१०८) परीस व लोखंड :

परिसाच्या संगतीत लोखंड आले तर त्याच्या स्पर्शाने लोखंडाचे सोने होते. परिस काही लोखंड होत नाही. परिसाची परीक्षा पहाण्यासाठी लोखंडाने घणाघण घाव परिसावर घातले तरीही परिसाचे परिसत्व अभंग राहील. उलट त्या लोखंडाचे सोने होईल. प्रेमाने जवळ या नाहीतर रागाने हाणा, कसाही स्पर्श लोखंडाने परिसाला केला की लोखंडाचे सोने तात्काळ झालेच. संत हे परिसासारखे असतात. नुसत्या स्पर्शाने कोणाचे ही सोने करण्याचे, त्याचे मन व चित्तवृत्ति बदलवून शुद्ध करण्याचे सामर्थ्य संतांच्या ठिकाणी असते. गटारातून पाण्याचा लोंढा एकदम गेला तर तो जसा गटारातील घाण धुऊन ते साफ व स्वच्छ करतो तसे संतांच्या स्पर्शाने निर्माण झालेली गोड सुरसुरी विजेच्या वेगाने सर्व शरीरात फिरली की माणसाचे सर्व शरीर, मन व चित्तवृत्ति शुद्ध होतात. साईबाबा तर परिसाचे परीस

होते. कोणी वंदत, कोणी निंदत तर कोणी त्यांची परीक्षा पहाण्यास जात. कोणी कोणत्याही भावनेने जावो, बाबांच्या नुसत्या दृष्टिक्षेपाने तो शुद्ध होई व त्याचे जीवन सोन्यासारखे होई. ज्या भाग्यवानांना त्यांच्या पदाला स्पर्श करण्यास मिळे त्यांचे जीवन तर सोन्याहूनही पिवळे होई. आजही त्यांची कृपादृष्टी समुद्रातील दीपगृहांतील सर्चलाईट प्रमाणे सर्व भक्तांवर जगभर फिरत असते. परंतु त्यांच्या पदांना स्पर्श करण्याचे भाग्य मिळणे दुर्लभ झाले आहे. म्हणून ह्या एकशे आठ तुलसी मंजिऱ्या ज्या त्यांनीच दिलेल्या आहेत त्या त्यांच्याच चरणी अर्पण करीत आहे. एकच आस व ती म्हणजे मंजिऱ्या अर्पण करताना तरी त्यांच्या कृपेचा स्पर्श व्हावा व या गरीब अज्ञानी संसारी जीवाचे सोने व्हावे. !

श्रीसाईनाथार्पणमस्तु ॥

संन्यासी होऊन संसार करा !

ले.—द. शं. टिपणीस

संन्यासी होऊन संसार करा, जेवून उपाशी रहा, मरा पण जीवंत रहा, अशी वेडीवाकडी कोडी कोण हो सोडवत बसणार? शेवटले कळते, मरणात अमरत्व असते. येते थोडी कल्पना, पण पहिली दोन कांही कळत नाहीत. छे, बुवा, पटत नाही आपल्याला असं काही. संन्यासी होऊन संसार करा असं म्हणून तुम्ही काय आमची थट्टा करतां हो राव ! कोणालाही असंच वाटेल. म्हणे पाणी व अग्नि एकत्र ठेवा. असं काही सांगणाऱ्या माणसाला ठाण्यालाच पाठविले पाहिजे. (लेखक ठाण्याचा आहे त्यामुळे प्रश्नच नाही.) संन्यासी होऊन संसार 'करा. बहुतेक फिरलेच' असंच कोणीही म्हणेल. पण भगवानच असे म्हणाले असे सांगितले की मग कोण म्हणेल की ' फिरलं ' वेडा आहे म्हणून !

आणि बघा असंच आहे हे. श्रीकृष्ण भगवानच हे म्हणाले. आणि ते तरी कोठे ! एकीकडे गुपचूप नव्हे. तर सार्वजनिक रीतीने. कुरुक्षेत्रावर, धर्मक्षेत्रावर. नुसते म्हणाले असे नव्हे तर त्याप्रमाणे ते स्वतःही वागले. भगवद्गीता व भगवज्जीवन असे दोन आदर्श त्यांनी जगाला सादर केले. भगवद्गीता कळली नाही तर भगवज्जीवन बघावे. ते कळले नाही तर भगवज्जीवन व भगवद्-गीता दोन्ही एकत्र वाचावीत. या दोन्ही गोष्टी आकलन होण्यास कठीण वाटतील की काय असे वाटून श्रीकृष्णाने उद्धवगीता व अनुगीता सांगितल्या आहेत. आज जगा-पुढे प्रामुख्याने आहे ती नानाटीकांसह भगवद्गीता. थोडेफार भगवज्जीवन. पण त्यांतही गोष्टी अधिक. एकनाथ महाराजांच्या कृपेने उद्धवगीता हळू हळू पुढे येत आहे आणि अनुगीता की जिची माहिती माझ्यासकट कितींना आहे देव जाणे. या चार गोष्टींचा समन्वय केल्यास श्रीकृष्णाचे तत्त्वज्ञान कळण्यास सोपे जाईल. हे करणे डोके दुखी वाटत असेल तर निदान 'सुवर्ण तुला' व 'देव दीनाघरीं धावला' ही नाटके लक्ष पूर्वक पाहिल्यास संन्यासी होऊन संसार करा म्हणजे काय हे थोडेफार ध्यानात येईल. संन्यासी होऊन संसार करा हे म्हणणे वेडगळपणाचे नसून त्यात जगाला वेड लावणारे उच्चतम तत्त्वज्ञान आहे हे आभ्यासांती कोणालाही पटेल. संन्यासी होऊन संसार करा, या चार शब्दात सनातन वैदिक धर्माचे गुह्य श्रीकृष्णाने सांगितले आहे. त्या तत्त्वाप्रमाणे कृष्ण स्वतः जगला, संन्यासी होऊनच तो संसारात वावरत होता. अगदी कुरुक्षेत्रावर सुद्धा सन्यासी म्हणवीत होता. पण सगळे युद्ध मात्र खेळला. यातील

गुह्य आमच्या संतांनी जाणून व अनुभवून संन्यासी होऊन संसार केला. नामदेव, तुकाराम, एकनाथ यांनी तर दोन संसार केले. एक कर्मजात स्वतःचा व दुसरा विश्वसंसार. एवढे करून पुन्हा ते संन्यासी म्हणून शेवटपर्यंत जगले.

संन्यासी होऊन संसार करा म्हणजे काय ? संसार म्हणजे काय ? लग्न करून चूल मांडून बायकामुलांचे पोषण करणे म्हणजे संसार एवढाच संकुचित अर्थ नाही. पूर्व कर्मफलानुसार आपल्या वाट्यास आलेली कर्मे व कर्तव्ये पार पाडीत राहाणे म्हणजे संसार. हा व्यक्तिगत संसार. याखेरीज दुसरा एक संसार आहे व तो म्हणजे विश्वसंसार. तोही माणसाने केला पाहिजे. म्हणजे तत्संबंधी आपली कर्तव्ये पार पाडली पाहिजेत. संसार दुहेरी आहे. त्याला दोन पदर आहेत. एक आपल्या घरादाराचा, मुलाबाळांचा. दुसरा या विश्वाचा, मानवाचा, प्राणीजाताचा. संसाराचे हे दोन पदर मोठे विलक्षण आहेत. ते वासनांच्या वाऱ्यावर फारच फडफड करतात. आपल्या नित्याचा कुटुंबाचा संसार करताना काही पथ्ये पाळावी लागतात. ती पथ्ये पाळून स्ववर्णधर्माप्रमाणे प्रत्येकाने आपल्या वाट्यास आलेली कर्तव्ये पार पाडली पाहिजेत.

स्ववर्ण म्हणजे आपली जी जात असेल ती. पण ही जात म्हणजे ब्राह्मण क्षत्रियादींपैकी मानवनिर्मित जात नव्हे, तर आपल्या पूर्वकर्माप्रमाणे या जन्मी आपल्या वाट्यास आलेली जात. यांत एकदा शूद्र, ब्राह्मणकुटुंबांत व एकादा ब्राह्मण शूद्रकुटुंबांत जन्मलेला आढळेल, असे चमत्कार आपण पहातो. चोखामेळा शूद्र कुटुंबात जन्मला पण तो जातीने ब्राह्मण होता. तुकाराम कुणब्यात जन्मला खरा; पण तो काही शूद्र नव्हता तर ब्राह्मण होता. अशी उलटसुलट पुष्कळ उदाहरणे मिळतील. अहो, पेशवे ब्राह्मणकुळात जन्मले पण शेवटीं कर्माने क्षत्रिय ठरले व बुद्ध क्षत्रिय कुटुंबात जन्माला पण तो उच्च ब्राह्मण झाला. असल्या गोष्टी आपल्या रुढिप्रिय मनाला खटकतात. काही लोकांना हा अधर्म वाटतो. पण मानवनिर्मित जाती हा खरा अधर्म आहे व जे उलट सुलट म्हणून आपण समजतो ना तो खरा धर्म आहे. आपला अर्थ व अध्यात्माचा अर्थ यांत जमीन अस्मानाचा फरक आहे. आपण जन्माप्रमाणे वर्णजात ठरवितो तर अध्यात्मात वर्णाप्रमाणें जन्म ठरतो. ज्याचा प्रामुख्याने जो वर्ण तो त्या जातीचा. मग त्याचा शारीरिक जन्म कोणत्याही जातीत झालेला असेना का !

पूर्वकर्मानुसार गुणत्रयाचे निरनिराळ्या प्रमाणात मिश्रण होते. हे जे मिश्रण त्यानुसार त्याची जात ठरविली जाते. सत्व, रज, तम हे तिन्ही मिळून एक असे जर आपण समजलो तर ज्याच्या ठिकाणी सत्वगुण निम्मेहून अधिक आहे तो ब्राह्मण, ज्याच्या ठिकाणी रजोगुण निम्मेहून अधिक आहे. तो क्षत्रिय, ज्याच्या ठिकाणी मंद रजोगुण अधिक तो वैश्य व ज्याच्या ठिकाणी निम्मेहून अधिक तमोगुण

आहे तो शूद्र. दिलेले हिस्से हे केवळ प्राधान्य दाखविण्यासाठी आहेत. ही विभागणी जातीभेदासाठी नसून उत्क्रांतीच्या पायरीवर कोण कोणत्या ठिकाणी आहे हे दर्शविण्यासाठी आहे. बालक मंदिरापासून तो शैक्षणिक कळसापर्यंत नेणाऱ्या यत्ता वा इतर नावांनी ओळखल्या जाणाऱ्या पायऱ्या वा विभाग असतात व जो ज्या पायरीवर यत्तेत असेल त्याने त्या पायरीस योग्य ती कर्तव्यें करावी अभ्यास चोख करून पास होऊन वरच्या पायरीवर जावे व अशा प्रकारें हळू हळू शिखर गाठावे ही जशी शिक्षणात एक योजना आखलेली असते तद्वत या जड अजड सृष्टीच्या विकासास उपयुक्त असे विभाग वा पायऱ्या उत्क्रांतीच्या शिडीवर नियतीने आखून ठेवल्या आहेत. त्यातील ' वर्ण ' ह्या पायऱ्या मानवजातीसाठी आहेत. मानवाला त्याच्या कर्मानुसार मिळालेल्या गुणाप्रमाणे त्याने कोणत्या यत्तेत बसावे, कोणत्या वर्णाची कर्तव्ये करावीत हे नियती ठरवीत असते. आपणास मिळालेली पायरी वर्ण ओळखून त्यास अनुसरून आपली कर्तव्ये करीत राहून सत्वगुणाचे आधिक्य वाढवून वरच्या पायरीवर जाण्यास स्वतःस लायक करण्याचा प्रयत्न मानवाने केला पाहिजे. प्रत्येकाने आपला दर्जा, आपली पायरी ओळखून वागावे हा व्यवहारातील नियम मान्य असला तर मग आपल्या वाट्यास आलेली कर्तव्ये आपण करावीत हा आध्यात्मिक नियम मान्य होण्यास कोणतीही हरकत नसावी. अर्जुन सबबी सांगून कर्तव्य टाळून युद्धातून पळून जाऊ पहात होता. तेव्हा त्याला हे स्ववर्णधर्माचरण शिकविण्यासाठी व त्यावरील शंकांचे निरसन करण्यासाठी भगवंतांनी गीतोपदेश केला.

[अपूर्ण

श्रद्धांजली

डॉ. मा. गो. देशमुख :

मुंबई विद्यापीठाचे मराठी विभाग प्रमुख व विदर्भातील कै. डॉ. य. खु. देशपांडे, डॉ. वा. वि. मिराशी, डॉ. ग. त्र्यं. देशपांडे, डॉ. वि. भि कोलते यांच्या परंपरेतील एक विद्वान संशोधक व समीक्षक साहित्यिक डॉ. माधव गोपाळ देशमुख हे २४जून १९७१ रोजी वयाच्या अठ्ठावन्नाव्या वर्षी कर्करोगाने कालवश झाले व महाराष्ट्रातील मराठी भाषेचे विद्यार्थी एका कुशल, वक्तृत्वपसंन्न, प्रेमळ, प्रसन्न चित्ताच्या व जिव्हाळ्याच्या प्राध्यापकास पारखे झाले आणि मराठीचे वाचक एका मूलगामी, अभ्यासी, प्राचीन व अर्वाचीन मराठी वाङ्मयाचे मर्मज्ञ अशा लेखकास मुकले. डॉ. देशमुख यांनी मराठीचे साहित्यशास्त्र, वाङ्मयीन व्यक्ती, भावगंध अशांसारखे विद्वानांना चकित करणारे ग्रंथ

लिहिले, नागेशकृत सीतास्वयंवर, ज्ञानेश्वरी अध्याय ४ वगैरे ग्रंथाचे संपादन केले. आपल्या जीवनांत त्यांनी मराठी साहित्यात मोलाची भर घातली, व त्यांचे सर्व मनोरथ पूर्ण होऊ शकले असते व नियोजलेले सर्व ग्रंथ ते लिहू शकले असते तर मराठी साहित्यवाङ्मय अधिक समृद्ध झाले असते.

समर्पित जीवनः

दिनांक ४ जुलै १९७१ रोजी दुपारी अडीच वाजता १९२० पासून जवळ जवळ सातत्याने ठाणे जिल्ह्यातील आदिवासी जनतेच्या सेवेत कायावाचामनेकरून रत असलेल्या आचार्य शंकरराव रामचंद्र भिसे यांनी आपला अखेरचा निरोप घेतला आणि एक समर्पित जीवन समाप्त झाले.

आचार्य भिसे मूळचे कुलाबा जिल्ह्यातले. त्यांचा जन्म १८९४ सालचा. गरीबीमुळें शिकवण्या नोकऱ्या करून त्यांनी आपले शिक्षण केले व १९१७ साली विल्सन कॉलेजमधून मुंबई विश्वद्यालयाची बी. ए. ची पदवी मिळविली, व नंतर ते शिक्षण कार्यात पडले. १९१५ च्या कांग्रेस अधिवेशनात स्वयंसेवक म्हणून काम करून त्यांनी राजकारणाचा पहिला धडा घेतला, तर १९१८ च्या इंफ्ल्युएंझा व कॉलऱ्याच्या साथीत समाजसेवेचा ओनामा गिरवला. बी. ए. झाल्यानंतर ते श्री. कुळकर्णी यांच्या न्यू इंग्लिश स्कूलमध्ये शिक्षक लागले. त्यांच्याच सूचनेवरून व सक्रिय सहाय्याने ही शाळा चालविण्यासाठी नामदार गोपाळ कृष्ण गोखले यांच्या तिसऱ्या पुण्यतिथीच्या म्हणजे १९ फेब्रुवारी १९१८ रोजी गोखले शिक्षण संस्था स्थापन करण्यात आली आणि भिसे या संस्थेचे पहिले कार्यवाह व आजीव सभासद झाले. १९२० साली ते बोर्डीस गेले व तेव्हापासून अखेरपर्यंत गोखले शिक्षण संस्थेच्या बोर्डी केंद्राची सेवा करीत राहिले. वयास साठ वर्षे पूर्ण झाल्यानंतर म्हणजे १९५४ साली ते सेवानिवृत्त झाले होते पण ते निव्वळ कागदोपत्री.

बोर्डी येथे असतानाच त्यांना आजूबाजूच्या भागातील आदिवासींच्या दयनीय अवस्थेची जाणीव झाली आणि म्हणून त्यांनी त्यापुढील आपले सर्व आयुष्य आदिवासीच्या उन्नतीसाठी खर्च केले. स्वातंत्र्याची प्रेरणा त्यांस उत्कट होती व म्हणूनच १९४२ साली 'चले जाव' चळवळ सुरू झाल्यानंतर त्यांनी आपल्या नेहमीच्या कार्यापासून सुटी घेतली व स्वातंत्र्यसंग्रामात उडी घेऊन १९४४ पर्यंत कारागारवास भोगला. पण सत्तेच्या व निवडणुकीच्या राजकारणापासून ते पूर्णतया अलिप्त होते. दारिद्र्याने पीडलेल्या व इतर सर्व दृष्टींनी मागासलेल्या ठाणे जिल्ह्यातील आदिवासींच्या उद्धारासाठी त्यांनी जे कार्य केले त्यास तोड नाही. महाराष्ट्राच्या महसूलमंत्र्यांनी म्हटले त्याप्रमाणे त्यांनी स्वतःचा प्रपंच केला नाही. परंतु अनेकांचे प्रपंच चालविले.

आचार्य भिसे यांच्या निधनाने आदिवासी जनतेतील विधायक कार्यास मोठा धक्का बसलेला आहे. महाराष्ट्र एका निष्ठावंत स्वातंत्र्य सैनिकास, समाजसेवकास, शिक्षणतज्ञास व विचारवंतास मुकला आहे, व महाराष्ट्रातील जनतेची झालेली ही हानी सहज भरून येण्याजोगी नाही.

श्रीसाईबाबाचरित्र

अनुवादक : श्री. श्री. ना. हुद्दार

अध्याय ३१ वाँ (क्रमशः)

बाबाको करते नमन । तुम अभी ही लौट जान ।
यहा न रहना एक क्षण । बाबा उनसे कहते ॥ २१३ ॥
अल्पकालभी न गमाये । न रहना क्षणके लिये ।
टांगा द्रूतगति ले जाये । कोपरगांवकी ओर ॥ २१४ ॥
विश्वास रख बाबावचन । बेरे शीघ्र करते प्रस्थान ।
उनके पीछे दूसरा जान । टांगा दौडतां ॥ २१५ ॥
दूसरें टांगेमे जो स्थित । वे बेरेसे बात करत ।
जरा सबुरी करो दोस्त । हम भीसाथ आते ॥ २१६ ॥
टांगा धमसे चलाये । हिरणगतीसे न जाये ।
काफी समय है गाडीके लिये । स्टेशन आने ॥ २१७ ॥
बेरेने ध्यान नहीं दिया । टांगा द्रुतगति चलाया ।
गोदावरी पार किया । और स्टेशन पहुंचे ॥ २१८ ॥
बाद कानसे सुना वृत्त । पीछेका टांगा लूटा जात ।
चोरोंद्वारा लवगस्थित । कोपरगांव पथपर ॥ २१९ ॥
मारपीट भारी हुई । सब संपत्ति लुटी गयी ।
पुलीसभी भेजी गयी । जांच करने ॥ २२० ॥
सुनके यह कुवृत्त । बेरे कहते सद्गुरुनाथ ।
संकटसे किया मुक्त । इस बच्चेको ॥ २२१ ॥
एक हिरण्यकेशी ब्राह्मण । वशिष्ठ गोत्र ज्ञानीजान ।
पुण्यपत्तने निवसन । उसका वृत्त सुने ॥ २२२ ॥
वह रहा बडा अधिकारी । श्रीमान सदय अंतरी ।
ब्रह्मकर्मनिष्ठ भारी । वह रहता ॥ २२३ ॥

चाहता रखने धाराग्र । पर होता पत्नीनिधन ।
कैसा लेता पत्नीबिन । अग्निहोत्र को ॥ २२४ ॥

उसको नही हुआ संतान । पर घरमें अमित धन ।
विवाहार्थ न हो मन । पचास आयु होनेसे ॥ २२५ ॥

उसे कहते आप्त स्वजन । आप करे दूसरा वरण ।
प्रयासांते नारायण- । की कृपा हो जायगी ॥ २२६ ॥

यदि बाग बगीचा चहाते । पर कुआँ न खोदते ।
या नहर जल नहीं लेते । यह संभव कैसे ॥ २२७ ॥

अतः साहबसे प्रार्थना । आप मनमें धारणा ।
वधू देखके सुलक्षणा । विवाह कर लेवें ॥ २२८ ॥

हरीपंत ऐसा कहत । अब सुतकी आस व्यर्थ ।
उपहासपात्र होत । विवाहसे समाजमें ॥ २२९ ॥

पचास आयु होत । वार्धक्यमें कैसे हो सुत ।
एसा मैं पुण्यवन्त । निश्चित नहीं ॥ २३० ॥

यदि सन्त मुझे कहत । विवाह करने वदत ।
फिर विवाहयोग सत्य । हो सकता ॥ २३१ ॥

ऐसा विचार करत । हरीपंत शिरडी आत ।
साईदर्शन करत । बाबा उनसे कहते ॥ २३२ ॥

हरिबा तूं सभाग्य नर । विवाह कर ले सत्वर ।
सुत देगा श्रीशंकर । मनकामना पूरी होगी ॥ २३३ ॥

मनमें संदेह न धरत । तेरा ऋणी हो भोलानाथ ।
शूलपाणी उमानाथ । परमात्मा ॥ २३४ ॥

यह सुन जन आनंदित । यह ठीक हुवा वदत ।
सन्तानुमोदन हो प्राप्त । दूसरे विवाहार्थ ॥ २३५ ॥

फिरभी कहते हरिपंत । लेना है ज्योतिषीका मत ।
वह मिलते निश्चित । दूसरा विवाह करें ॥ २३६ ॥

यह कहके नगर प्राप्त । पूनासे एक पत्र आत ।
अच्छे ज्योतिषीभी पधारत । जो विद्वान भी ॥ २३७ ॥

ज्योतिषीकाभी मत । अनुकूलही पडत ।
पंतका विवाह हो जात । श्रीसाईकृपासे ॥ २३८ ॥

नरनारी मानो आम्रवृक्ष । साईकृपा वसंत देख ।
उसे फल मिलना निक । संदेह न हो ॥ ३२९ ॥

जवारी पोटरीसी होत । ऊपरसे वर्षा बरसत ।
हवा भी शुद्ध अत्यंत । फिर पाककी शंका कैसी ॥ २४० ॥

हरीपंत ब्राह्मणकी । साईपदों निष्ठा निकी ।
महत्ता भारी बाबाकी । उन्हें मैं वंदन करता ॥ २४१ ॥

साईबाबा कृपाराशि । मानो ज्ञाननभका शशि ।
भावुकों चिंतामणी बंसी । चिंतित फल देता ॥ २४२ ॥

नित्य स्मरते साईपद । हरण होती सब विपद ।
सीता बेद्रे भूलना मत । स्वप्नमें भी तुम ॥ २४३ ॥

तभी होगा कल्याण । अपना दोनोंका जान ।
साईबाबा कृपाघन । बरसते अपनेपर ॥ २४४ ॥

जो यह साईचरित । प्रेमसे श्रवण करत ।
उन्हे हृषिकेशी रक्षित । सत्य सत्य त्रिवाचा ॥ २४५ ॥

अगला अध्याय गहन । त्रिवर्गोको बोधकथन ।
उसे करते श्रवण । चारों पुरुषार्थ साधते ॥ २४६ ॥

दासगणूके शिशु बोल । सुनिये भक्त स्नेहल ।
साईचरणोंपे रख भाल । मनोरथ पूर्ण हो ॥ २४७ ॥

जो करता इसका पठण । उसके पाप का दो दहन ।
रक्षा करते नारायण । उसकी सर्वदा ॥ २४८ ॥

स्वास्ति श्रीभक्त लीलांमृत । बाबाका पावन चरित ।
यह केवल परमामृत । करो सेवन गणू वदे ॥ २४९ ॥

इति एकत्रिंशोऽध्यायः ॥
श्रीहरिहरार्पणमस्तु ॥

अध्याय ३२ वाँ

श्रीगणेशायनमः ।

हे चित्स्वरूप सर्वेश्वर । आनंदमूर्ति उदार ।
स्वयंप्रकाश निर्विकार । सर्वावस्थातीत तू ।। १ ।।
ऐसा तुम्हारा अगम्य रूप । मैं न जाने मायबाप ।
जहां वेदभी साक्षेप । नेति नेति कहते ।। २ ।।
वशिष्ठ भृगु पराशर । जो ज्ञाननभके भास्कर ।
उन्हें न लगता पार । मैं तो रहा एक रातकीडा ।। ३ ।।
यह रहते स्थिति । मैं आपसे प्रार्थी ।
मेरे चित्त हो वस्ती । यह ग्रंथ लिखने ।। ४ ।।
बाबा शिरडी ग्राम वसत । बाबाके दर्शनार्थ आत ।
नानासाहेब पुण्यवन्त । और नाना निमोणकर ।। ५ ।।
चांदोरकर पदों पे माथा । रखकर वदे तत्वता ।
साईबाबा समर्था । यह संसार पर्याप्त हो ।। ६ ।।
सभी शास्त्र संसार । वदते कहते निःसार ।
प्रपंच संखला सत्वर । तोड दो दीनबंधु ।। ७ ।।
जो जो करें सुखकी आस । तो तो दुःख होता खास ।
दुःख सटवी विशेष । पदपदपर नचाती ।। ८ ।।
करते संसारशोधन । सुखलेश न रहन ।
मैं जब जात रहन । न रहे यह संबंध ।। ९ ।।
यह सुनकर भाषण । बाबा वदते हँसन ।
यह व्यर्थका संमोहन । कहां से तुझे प्राप्त ।। १० ।।
सही है तव कथन । पर जरा भूल करन ।
यावद् देह रहन । संसार पीठपे स्वार ।। ११ ।।
यह किसे न छूटता । तू इसे कैसे छोडता ।
मैं भी छोड न सकता । मैं देहमें व्याप्त रहा ।। १२ ।।
संसारके रूप अनेक । तुझे मैं बताता देख ।
देहपर रही झांक । इस संसार की ।। १३ ।।

काम मोह मद मत्सर । इनमें है जो परस्पर ।
संबंध वही संसार । है शिष्योत्तम ॥ १४ ॥
आँख पदार्थोंको देखत । कान ध्वनिको सुनत ।
रसना रसको सेवत । यहभी संसार ॥ १५ ॥
मनके जो जो भी व्यापार । वहभी हो संसार ।
शरीरधर्म साचार । सभी संसाररूपी ॥ १६ ॥
स्वरूप यह संसारका । मिश्रण दो वस्तुओंका ।
यह संसार बंधन निका । किसीको नहीं छूटा ॥ १७ ॥
दारासुतकन्यादिक । संसार निश्चय देख ।
तुझे जो लगे निरर्थक । संप्रति ॥ १८ ॥
दारासुतकन्या जान । भाई भांजा भतीजा जन ।
इस झंझटसे वनसेवन । करतेभी संसार न छूटे ॥ १९ ॥
ऐसा वदते गुरुवर । कहते चांदोरकर ।
यह आखरी संसार । मैं अब नहीं चाहता ॥ २० ॥
इस संसारमें जान । दुःख नानाविध मान ।
उपरोक्त संसार मान । ईश्वरनिर्मित ॥ २१ ॥
इसपर उपाय न चलत । यह करना ही पडत ।
आखरमें ऊब जात । इससे छुडाये मुझे ॥ २२ ॥
साईबाबा हँसके वदत । यह किया तूही निर्मित ।
अब क्या कर सकत । ऊबकर भी ॥ २३ ॥
पूर्व संचित क्रियमान । देह प्रारब्ध फल जान ।
यही प्रारब्ध है मान । जननका मूलकारण ॥ २४ ॥
देहप्रारब्ध भोगेबिन । नहीं छूटता कोई जान ।
वह भोगने कारण । प्राणी जन्म पाता ॥ २५ ॥
गरीब मध्यम समान । प्रापंचिक ब्रह्मचारी जान ।
वानप्रस्थ संन्यासी पूर्ण । उच्चनीच सब ॥ २६ ॥
घोडा बैल सियार मोर । गेंडा तरस चील व्याघ्र ।
श्वान बिल्ली और सूकर । बिच्छू सांप चींटी पिसूं ॥ २७ ॥

इनके अस्तित्वका जान । निर्धारे प्राण है कारण ।
सभी में है यह प्राण । एक समान ॥ २८ ॥

बाह्य रूपमें भिन्नत्व । क्यों जगतमें दृश्य होत ।
इसको मनमें विचारत । यह मनन कभी किया क्या ॥ २९ ॥

इसपर विचार करन । होत तत्वका ज्ञान ।
संचित क्रियमाण कारण । प्राणियों में भिन्नत्व हो ॥ ३० ॥

यह रहा वर्गीकरण । जैसा वर्ग वैसा लक्षण ।
प्राप्त स्थितिमें ऊबके जान । प्रिय शिष्य क्या होगा ॥ ३१ ॥

बाघ करे मांसाशन । सूकर विष्ठासेवन ।
तरस गाडे शवको जान । स्वभावसे कुदेरता ॥ ३२ ॥

कोमल कमलपत्र । राजहंसको प्रिय होत ।
चील गीदड सडा पदार्थ । स्वभावधर्मसे सेवते ॥ ३३ ॥

जैसी योनि वैसी कृती । यह निसर्गकी स्थिति ।
भोगे देहप्रारब्धप्रति । कम ज्यादा मानसे ॥ ३४ ॥

कई एक पंचानन । स्वेच्छया वसते कानन ।
कोई दरवेशीबंधन । रह द्वार द्वार घूमते ॥ ३५ ॥

धनिकाश्रित श्वान । गद्दियोंपर लेटन ।
कई ग्राममें भ्रमण । करते टूकडा मिलाने ॥ ३६ ॥

गायोंका घास दाना । अंबोण चुनी खल्ली जाना ।
अप्राप्त तृणसे जाना । कुछ कचरा घर ढूंढती ॥ ३७ ॥

कम बेसीका कारण । देह प्रारब्धही जान ।
वह पूरा भोगे बिन । किसीको मुक्ति नहीं ॥ ३८ ॥

यही मानवी रीत जान । एक गरीब दूसरा श्रीमान ।
एक सभाग्य दूसरा अनाथ । कोई भीख मांगते ॥ ३९ ॥

एक उडाये घोडागाडी । एककी हो महलमाडी ।
एक रहे वनझाडी । दिगम्बर सोता ॥ ४० ॥

कइयोंको बच्चे होते । कइयोंके होके मरते ।
कई बांझही रहते । कई संतानसे ऊब जाते ॥ ४१ ॥
सुनकर साईवचन । चांदोरकर कर जोडन ।
मानता यह कारण । परसुखदुःख क्यों हो ॥ ४२ ॥
सुखसे हर्ष होता । दुःखसे हृदय फटता ।
सुखदुःख मिलते रहता । क्षण क्षण संसारमें ॥ ४३ ॥
अतः सुखदुःख जान । प्रपंचकी है खदान ।
उसका करते त्यजन । यह बाधा नहीं होती ॥ ४४ ॥
शिष्यका भाषण सुन । बाबा उससे कहन ।
सुखदुःख भ्रांति जान । केवल पडदा ॥ ४५ ॥
प्रपंचका जो जो सुख । वह सही नहीं देख ।
भले ही उसे प्रापंचिक । सत्य मानते ॥ ४६ ॥
देह प्रारब्धसे ही प्राप्त । एकको खाने मिले पंचामृत ।
एक सूखे टुकडे खात । कनी कोंडा किसीके नसीब ॥ ४७ ॥
टुकडे कणी कोंडावाला । दुःखी माना जाता भला ।
पंचामृत पनिवाला । कुछ कभी दुःखी नाहो ॥ ४८ ॥
सेवते मधुर पक्वान्न । या कनी कोंडा जान ।
इन दोनोंका अधिष्ठान । जठरस्थ अग्निशांति ॥ ४९ ॥
शाला दुशाला जरतारी । लेकर कोई नानापरी ।
तनुभूषा करते सुंदरी । कोई वल्कल पहनते ॥ ५० ॥
शाल दुशाल वल्कलका । प्रयोजन एकही देखा ।
शरीररक्षा करनेका । इसके बिना कुछ नहीं ॥ ५१ ॥
फिर सुखदुःख देखा । रहा केवल माननेका ।
मानना तिमिर निका । मानवको घातक ॥ ५२ ॥
सुखदुःख तरंग उठने । जो जो चित्त रहते ।
वह केवल भ्रांति रहते । उसका मोह न हो ॥ ५३ ॥
अब शंका यह होत । तरंग उठने हेत ।
मूलमें कुछ तो रहत । अन्य वस्तु ॥ ५४ ॥

तरंग न हो जलबिन । प्रकाश नहीं दीपबिन ।
वैसे तरंगकारण । कुछ तोभी होना ॥ ५५ ॥

लोभ मोहादि षड्रिपु देख । तरंगके उत्पादक ।
तरंग स्वरूप मोहक । असत्य सत्य दीखता ॥ ५६ ॥

धनिक स्वर्ण कडा दीखता । दारिद्र मन चटपटाता ।
इससे तरंग उठता । मत्सरभावका ॥ ५७ ॥

स्वर्ण होना मेरे पास । ऐसा जो मनमें हो खास ।
तरंगकारण विशेष लोभ होता ॥ ५८ ॥

इसी प्रकार सब होत । कहांतक ये कथत ।
अतः षड्रिपुओंको जीत । लेना आवश्यक है ॥ ५९ ॥

षड्रिपुओंका खास । करते पूरा विनाश ।
तरंग को अवकाश । मनमें न रहे ॥ ६० ॥

पर इन छः रिपुओंकी । बहरते पूरी शक्ति निकी ।
उन्हे गुलाम बनानेकी । व्यवस्था हो ॥ ६१ ॥

इन छः गुलामों पर । ज्ञानको रखे जमादार ।
उसपर अधिकार । रहे सद्विचार शक्तिका ॥ ६२ ॥

झूठे सुख दुःखकी । तुझे बाधान हो निकी ।
सही सुखदुःखकी । अभिव्यक्ति कराण ॥ ६३ ॥

मुक्ति ही जान सही सुख । जन्ममृत्युका फेरा दुःख ।
अतिरिक्त होते भ्रामक । सुखदुःख ॥ ६४ ॥

अब इस संसार गत । कैसा व्यवहार करत ।
यह निर्धारसे कथत । सावध चित्तसे सुने ॥ ६५ ॥

देहप्रारब्धानुसार- । प्राप्त स्थिति मानकर ।
बुध ना करे व्यवहार । सहर्ष न तलमलते ॥ ६६ ॥

प्राप्त होते गृहसंपत्ति । रहना नम्र अति ।
फल आते लीन होती । वृक्षलतादि ॥ ६७ ॥

नम्र रहना ही भला । सर्वोंप्रति न भला ।
दुष्ट दुर्जन जाने भला । ठीक तरहसे ॥ ६८ ॥

[–अपूर्ण

SHRI SAI LEELA

English Section

VOLUME 50 AUGUST 1971 No. 5

EDITORIAL

TOUCH AND GO

The Faith healer:

In the Times Weekly, Bombay, dated 20-6-71, there was a report of the wonderful cures, worked by the faith healer, Mrs. Rajamma Devandam of Hyderabad, in New Delhi in April last. The faith healer is a lady of sixty years. She was a physical education teacher in Madras and Andhra for about 18 years. One day she got hurt in an automobile accident and was, therefore, confined to bed for a pretty long time. During this period, she resorted to prayer as her only companion and the result was that on January 9, 1955, the Lord appeared before her in all His heavenly glory and told her that if she prayed for the sick, He would heal them. The Lord commanded her to give up her job and to go out and serve. He filled her hand wth His power, and since then she has the power to cure the disabled persons of their disabilities by her blessings and touch. The cures wrought are wonderful, because they include restoration of sight to the sightless, hearing to the deaf, curing of men and women of such diseases as cancer, tumours, glands, heart ailments, etc. The reporter was an eye-witness to some cures and he hath it

verified that the cures effected were of an abiding nature. There were cases in which the healing touch of Mrs. Rajamma did not effect the necessary cure, but this was because the sufferers did not have pure and simple minds having an intensive faith in the divine power of Mrs. Rajamma and the Lord. Mrs. Rajamma however asserted to the reporter of the Times that people believed in what they actually saw and did not take any doubtful posture. Mrs. Rajamma does not claim to be doing anything. Cures are the result of faith of the sufferers and their belief in the Almighty. Some sufferers got cured instantaneously, while others took time. It all depended on faith.

Supernatural things for the blessed few:

The Weekly Times is an established paper of long standing and our reader would not be justified in doubting the authenticity of the above facts, however unreasoning and unbelievable they may appear to him. Stories of Siddhas and the miracles they worked are legion and people with simple and unsophisticated minds and deep faith have not the least hesitation in believing them. Even then they realize that these are supernatural things, meant for the relief — and also perhaps for the distress — of the blessed few and the ordinary member of the suffering humanity can hardly aspire to be one of those few blessed persons. Firstly he would hardly consider himself blessed, for if he were one, he would not have been the victim of any disability or ailment. Besides, to be worthy of relief at the Divine touch, he has to get rid of all impurities, brass and tinsel, from his mind and has to engender in him real, deep and intense faith in the divinity of the Creator and his Creation. And this is in no way an easy task. Hardly one in million can hope to achieve it and the efforts that he needs for the purpose are to say the least tremendous. There is also another thing not to be disregarded. Relief so easily brought is likely to have its reactions, some of which might be unsalutary and undesirable from the psychological and other points of view.

Humanitarian work of Mrs. Rajamma:

Therefore, while we are happy to read about Mrs. Rajamma and the life of service she has been leading since the day of Revelation i.e. 9th January 1955, we cannot help feeling that unless there were a thousand Rajammas, endowed with His Power by the Lord, and each had thousand assistants, themselves pure and simple, engaged in ridding the masses of their devilish minds we would in no way be justified in relaxing any of our efforts for the relief of the distressed and the sufferers. At the same time, we fully appreciate the importance of the great humanitarian work that Mrs. Rajamma and her team is doing, bow our head before her and the Lord and pray that as many persons as possible get healed at the healing touch of Mrs. Rajamma and that Lord in his mercy give us as many Rajammas as He can.

Problem of the disabled and suffering persons:

Here we are impelled to remind our readers that the problem of the disabled and the suffering people in our country is in no way insignificant and despite the efforts we have made during the past twenty-five years, we have not been able to make any headway, because the man in the street is not perhaps seized of the problem and unwittingly withholds his contribution towards solving it.

In India, there are no less than 12 million persons suffering from one disability or the other and about 4 million of them are blind. But very little, if any, is done for their relief, which involves

(a) removal of disabilities;
(b) providing aids to disabled persons to overcome their disabilities;
(c) rehabilitating the disabled persons and providing them with gainful employment which will keep them busy and contended; and
(d) sparing them the contempt and disrespect that is generally meted out to them by their less unfortunate brothers and sisters.

Disabled persons:

Permanent cure of disabled persons is a huge task, which can be handled by eminent physicians and surgeons in the world in collaboration with one another. India's contribution in this respect has been poor, because there is a dearth of eminent devoted physicians and surgeons in the country and of the facilities they need for this work. India could and should have done much in providing artificial aids to the disabled persons for overcoming their disabilities, but in this respect too, we do not seem to have been able to do anything very significant. One reason for this is that there is no co-ordination between assistance given by the physician or surgeon and the technician to the disabled person for finding out the aid properly suited for the degree of his disability. The disabled person gets fed up with tests and trials he has to give to various instruments before coming across the right type needed by him, and oftentimes he has not the money needed for these tests and trials. Indigenous manufacture of these aids cannot be thought of for years to come because of the ever increasing drain to foreign countries of our intelligence that we are everyday witnessing. We have also to learn that it is in the national interest that we put no impediments, financial or otherwise, in the import of these essential articles. Assistance of Government and other employers to their disabled employees for securing the aids they need is hardly to be thought of. Private employers shun the disabled persons and our progressive State Government has been magnanimous to provide for the employment of the disabled persons in Class III and class IV posts, and to preclude them from employment in higher and more responsible posts irrespective of their merits and suitability for the posts. In one of its editorials 'Helping the Disabled', the Times of India, Bombay has pointed out that Government has established four "Comprehensive national centres" for the the blind, the deaf, the orthopaedically handicapped and the mentally retarded, but the actual help given to the needy has been inadequate. Nothing is done

to overcome the tendency of the private employer to avoid employment of a disabled person, and even in Government service the disabled person is made to suffer, not for want of merit, ability or capacity, but because of the God-inflicted physical disability. The man in the street has, hardly any sense of his duty towards his less fortunate brother or sister, viz to ensure that the disabled person is spared every kind of unnecessary and avoidable humiliation and is made to feel that like the able bodied person he is also a responsible and wanted member of the society and that he has also to do his utmost to ensure that there is no deficiency, either of quality or quantity, in his output inspite of his physical ability.

Sufferings of persons afflicted with curable or incurable ailments :

To guage the extent and intensity of sufferings of persons afflicted with curable and incurable diseases, one has only to visit hospitals, public and private dispensaries, clinics and Arogyadhams to see how they are ever overful and to realize that the number of patients registered at these institutions would represent less than half of the suffering population because more than half of the sufferers choose to put up with their ailments calmly and quietly for want of funds, paucity of medical practitioners, want of leave from regular employment, inability to avail of medical leave, family circumstances, etc., till the ailments become acute and a visit to a hospital or a medical practitioner becomes unavoidable. The services rendered at the hospitals or by the medical practitioners prove to be inadequate because there is a paucity of good hospitals with all the necessary equipment and there is also a great dearth of competent medical practitioners, leading a life of sacrifice and devotion. Our so-called rural areas suffer more than the urban areas for want of adequate number of hospitals and medical practitioners, while our urban areas suffer because of congestion in hospitals, long unending queues in dispensaries and the over-worked medical practitioners ,who for several reasons have not the

time and the desire to devote adequate attention to the patients.

Remedies :

The remedies seem to be :

(1) establishment of a larger number of hospitals, with all the necessary equipment in the rural areas;

(2) increase in the number of trained medical practitioners, nurses and mid-wives ;

(3) inculcation of the spirit of service, sacrifice and and love for the profession, in the minds of young medical practitioners;

(4) stopping of drain of any medical and surgical talent from the country;

(5) urbanization of rural areas at a quicker speed; and

(6) spread of elementary knowledge of common ills and their remedies amongst the people.

One needs large funds and it is primarily for the State to obtain and provide the necessary funds. There are also several religious and charitable institutions, with large funds, which can do a lot in this respect. Even the poor would be wiling to contribute his mite provided he is made to realize that contributing towards the establishment of a public hospital is an act of charity, fully warranted by his religion, leading to identification with the community and ultimate salvation and that the act of giving alms and relief to an individual is an act of limited piety and virtue, not preferable to any assistance given to the cause of the society as a whole.

(2) and (4) can be achieved only with regulated State control over medical education and emigration of medical students to foreign countries for further studies. The State could also provide that every medical practitioner wishing to go abroad for widening his field of service must have rendered at least five years of active service to his nation and people before embarkation.

In the matter of inculcation of the spirit of service, sacrifice, and love for the medical profession, which gives immense facilities for service to mankind, much can be done by the parents and religious and charitable institutions striving to impart religious, cultural and humanitarian training to the students.

Urbanisation of the rural areas in a part of the development programme of the country, but it has to be done at a considerable speed if we want to do away with the present acute shortage of qualified medical practitioners in the rural areas. If we want the medical practitioners to settle down in villages, it is essential that we create for them there conditions, which would facilitate their giving to the rural population the necessary medical aid and relief with ease. In regard to (6), much can be done by educational and charitable institutions and women's organisations.

Alleviation of human suffering by the ordinary methods:

The extent of human suffering and distress prevailing amongst us is large, but we have to strive to alleviate it by following the ordinary methods. Except when all other remedies fail, we should not expect any ailment to go away by the mere divine touch because the ailment has been of nature's making and cannot leave us otherwise than in accordance with nature's laws, known or unknown to us. There is no harm in any sufferer visiting Mrs. Rajamma's healing gatherings, because that does not preclude him from resorting to other known remedies, but he should not feel frustrated if the Divine touch does not cure him of his ailment. The essential pre-requisite is difficult, if not impossible of attainment and the failure of the healing power in his case could be attribuetd to his inability to acquire the necessary purity of mind and deep and intense faith in the divine power of the healer.

Divine blessing:

This is not to suggest that we should not seek divine assistance for the relief of our distress. But if we have

been following the righteous path and have not transgressed any of the nature's laws, the necessary divine assistance would come of its own without our seeking and the only thing that we need pray for is:

> "Give me the strength lightly to bear my joys and sorrows" — **Gitanjali.**

It is this which every one of us should try to imbibe in the mind of every sufferer from physical disability or ailment. If we do that, we would help the sufferers in mitigating much of their auguish, and also help the Society to find ways and means for the relief of the distressed.

Governance of Universities and colleges :

In June 1969, the University Grants Commission had appointed a Committee to consider the structure of universities, functions and responsibilities and powers of statutory bodies, student participation and related matters. The committee was headed by Shri P. B. Gajendragadkar, a former Chief Justice of India and the present Vice-Chancellor of the Bombay University. The other eleven members of the Committee were drawn from amongst prominent educationists and administrators.

The Committee's report in the matter has been released to the press on 3rd July 1971.

While dealing with the problem of student unrest, the Committee considers that the origin of student unrest in India is to be found in the social and political factors outside the academic system and partly in the situation prevailing within the universities. The problem is not however peculiar to India. Throughout the world, young people, specialy university students, are feeling restive and the unrest found in India is a part of the world-wide phenomenon, although in many important respects the unrest here differs from that in the western, particularly affluent, countries.

According to the Committee, the present system of education appears to lack a concrete aim or purpose and seems ot be a mere ritual devoid of inner strength and

reality. Teachers and students now want education to be more closely related to problems of life and society and hence there is a demand for a change in the syllabus, the structure and courses, the systems and examinations and methods of teaching.

The Committee has recommended participation of students in the academic life and affairs of the university. It has also observed that lack of financial resources has been an insuperable difficulty in the development of universities. The Committee has also pointed out that the main problem facing an overwhelming majority of students is "the desire that their social status be raised as quickly as possible."

"The attempt of some universities to restrict admission only on the basis of merit or academic achievement does not appeal to the backward sections of the society, who consider such criteria to be weighted against them."

The Committee has recommended that in some States, where the number of colleges is large and the colleges are affiliated to many universities, it might be useful to set up a Collegiate education commitee to advise the State Government on all policy matters affecting the colleges.

The problem of student unrest in India is becoming more and more acute. It has already affected administration of a large number of universities in the country and unless it is examined from all points of view and tackled boldly by Government, it is likely to lead to disastrous results. It appears from the summary of Gajendragadkar Committee's report that a careful and close study of the fact-finding done by the Committee and early action on some of its recommendations will help us in staving off further deterioration in the administration of universities in the country and meeting the challenge to higher education given by the present unrest of the students.

Shri Saibaba Satsang Mandal, Surat:

We extend our heartfelt felicitations to the above Mandal, which has completed sixteen years of life of service and has embarked on the 17th year of its useful

existence. Founded on 28-7-1955 with the object of serving humanity, the Mandal has during the past sixteen years of existence erected Shri Sai Mandir, Nani Hing Pol, Chouta bazar, Surat, which atracts devotees from all parts of Gujrat. The Mandal runs a Bal Mandir with a view to ensuring that proper religious and cultural education is imparted to children and it has a Sankat Niwaran Fund, which is utilized for the relief of the distressed. Every year it celebrates in a befitting maner Datta Jayanti, Makar Sankrati, Mahashivratri, Ram Navami, Shri Narsimh Chaturdashi, Shri Sai Pratima Pratisthapana Din, Guru Pornima, Foundation Day of the Mandal, Shri Sai Samadhi Din, Pateti and this keeps alive the interest of the people in religious and cultural activities of the Mandal. It also arranges for Kirtans and Pravachans of eminent persons. Last year, it had the benefit of the visits and sermons of Swami Muktanand of Ganeshpuri and Shri Yogeshwar Maharaj. It also publishes booklets, which propagate the teachings of Shri Sai Baba. Last year, it published Shri Sai Arati Stawan, Shri Sai Bhajanawali (second edition), Ajab Sant Shri Sai Baba, and Shri Sai Chalisa. The last was distributed free amongst the devotees. If any of our readers happen to go to Surat, they would be interested in visiting Shri Sai Mandir at Surat, learning more about the activities of the Mandal and giving the Mandal suitable assistance.

The Soviet Space Trio:

We cannot help feeling that Destiny has been cruel to the Soviet Space Trio, Gorg Dobrovdsay, Vladiscov Volcov and Victor Patsayey, in snatching them away from us on Wednesday, the 30th June 1971, when they were at the end of the longest manned space flight. It has been crueller to the mankind inasmuch as it has deprived it of a personal account of the flight that the three cosmonauts would have been able to give us. The cruel hand of Death fell on the three astronauts at the moment at which they would have otherwise received a rousing reception from the people in the whole world. Men proposed that

they accord a befitting welcome to the three astronauts. God disposed that they be given heroes' cremation with tributes flung from all parts of the world.

So far as the families of the astronauts are concerned we need hardly say anything to enable them to bear their grief. The life of an astronaut is a hard dedicated life and once a man accepts it, he and his kith and kin have to be prepared for all eventualities. This is not the first mishap amongst the astronauts, but the number of astronauts, who had lost their lives before, was only four and in the present case, till the last moment, there was no sign of any casulties having occurred. It is, therefore, but natural that the families of the astronauts and their colleagues must have been deeply grieved by the loss. The cruel blow of fate has not however deterred the other astronauts. The three astronauts had established the first orbital station, the corner stone of eventual cities in space and this has been a very great achievement. While paying tributes to his departed colleagues, Vladimir Shatalov, a fellow cosmonaut, assured the people in the world that surviving astronauts would carry on honourably the cause of the departed. In an open letter published by Tass the Soviet cosmonauts have stated that "the event which has just occurred cannot stop the development and perfecting of the cosmic technique and man's aspirations towards the discovery of its secrets".

As was observed by our Prime Minister, the three departed astronauts were martyrs in the cause of space scientific knowledge and we pay our homage to them. Their loss is not confined to any particular nation, race or religion but it has been an immense loss to the world of science.

Man has met with several such reverses in the past in his pursuit of knowledge and will not be deterred by the present loss in proceeding further in the task, which had been undertaken by the three departed cosmonauts.

ON GOD

By

Vijay Kumar Veni, B.A., B.Ed.

O Lord ! the monarch of this mystic universe,
How dare, I praise THEE in verse,
For Thy drop of mercy this restless soul,
Craves anxiously with heart's open bowl.
That nectar-drop of motherly love,
Falling down from Thy Bosom above
Will make this child raise his hands
In praise of Thee, the Lord of Celestial lands.

× × ×

In the frail smile of the dreaming baby I see Thy grace,
In the fragrant blooming flower of the morn, I see Thy face.
I feel Thy caress in the fondling touch of the morning breeze,
That prevents my hopes from becoming cold and freeze.
In the whistling wind I hear Thy endearing whisper,
That tells me repeatedly to trust Thee without any murmur.
I see Thy various visions in the varying seasons of the year,
That amuse us lovingly as our near and dear.

× × ×

The pearly dews of the morn are tears of Thine,
For those who tirelessly toil in shower and shine;
The star-studded sky is Thy perspired brow,
How much thou work and worry to free us from woe !
The thundering cloudy sky is Thy angry mood,
To see the idle and crooked, snatching other's food.
How wisely Thou hast coupled the thorn with rose
Only to make us know how pain and pleasure are close !

× × ×

I pray Thee, my Lord, keep me always out
From all that create despair and doubt,

Teach me to surrender to Thee, with unfailing faith,
That will never forsake me, in life and death.
In prosperity, let me not forget Thee,
In adversity, let me not lose faith in Thee.
Forgive this sinner, O Gracious Lord! be kind and mild,
After all Thou art my father and I thy child.

MIRACLES

By

Solomon Benjamin

A miracle has been defined as a marvellous event due to some supernatural agency. Some learned people have held the view that the performance of miracles is not good whosoever be the performer, because miracles transcend the laws of nature. How far this opinion is valid needs to be considered.

The book considered most holy by Hindus following the Sanathana Dharma is the Bhagavad Gita. Let us see if this book gives us any guidance for the correct understanding of this vital question.

The Gita tells us that God takes over a human form for establishing Dharma on a firm footing. This human form is known as an Avatar. This changing over from God to man is undoubtedly a miracle of the highest order.

Sri Krishna says, "Arjuna, I know all beings, past as well as present, nay, even those that are yet to come; but none (devoid of faith and reverence) knows Me". This shows the Avatar's omniscience. Is this not miraculous?

Then again Sri Krishna says, "Whosoever offers to Me with love a leaf, a flower, a fruit or even water, I appear in person before that disinterested devotee of purified intellect and delightfully partake of that article offered by him with love". This shows the Avatar's omnipresence or capability to appear at any place at any time, though bodily present elsewhere, a miracle very common if we read the life stories of Avatars carefully and disinterestedly.

Another miracle we observe when Sri Krishna appears before Arjuna endowed with numerous arms, bellies, faces and eyes and having infinite forms extended on all sides, and again when He is seen endowed with a diadem, mace and Chakra, a mass of splendour shining all round, having a brilliance like that of blazing fire and sun, dazzling and immeasurable on all sides. This shows the Avatar's Omnipotence.

If you believe in what is stated in the Gita, you cannot but come to the one and only conclution that performance of miracles in as natural to Avatar's as eating and drinking is to us. The miracle is but the natural behaviour of the Avtar. All Avtars who have come and still come to this earth have performed and still perform miracles with the only object to draw men to the Godhead, draw them away from sin, imbue them with good and noble thoughts and lead them along the path of Self-realisation.

From what is stated above it will be obvious that performance of miracles is a very natural thing with Avatars and these have been and are being performed with the purest of motives. This of course will not apply to those persons who by constant meditation and assiduous practice have attained certain Siddhis or powers and a use of such powers would amount to misuse, making apparent their ego and a desire to show off, which in the long run acts detrimentally to their spiritual progress.

GURU POORNIMA MESSAGE

"Life consists of mainly two aspects, the material (visible) and the spiritual (invisible). We cannot be carried away by the material alone at the cost of the spiritual life. For example look at a tree. The tree is visible with all its branches, leaves flowers and fruits. Its roots are hidden underneath (underground). A building stands well in its superstructure but its foundation is deep down

below earth, underneath. These two aspects should be well understood. Unless they are perfectly balanced neither the tree, nor the building, can exist. Because the roots of a tree and the foundation of a building are invisible and not seen by our eyes, they cannot be neglected. The physical cannot stand alone. The spiritual should be strong enough. We should rightly understand that without foundation nothing could exist. There must be the inherent power "the hidden truth" to make a tree grow from the earth through roots, and as well the design of the architect and the masonary structure to construct a building to stand erect at all times. We must find out this 'hidden truth' which is hidden in ourselves.

"To find out and experience this truth, Divine Guidance is necessary. For, Divine Guidance hits our mind to a loftier realm of consciousness where spirituality is **being and knowing, knowing and being.** It enables us to express the inherent perfection that is at the root of our existence, by expanding our life and consciousness. Saints and seers hath said that this hidden truth lies hidden in our heart. They call it by various names, 'Self', Truth, Brahman, Satyam, Jnanam, Anantham, etc. As it is, it is very difficult to realise this truth. Hence the Divine Guidance is necessary. The Hindus call him Guru, Sat Guru, who imparts the knowledge of Divinity, etc., etc. So it is a must to seek a Divine Guru as guidance for us to tread on the path of reality. Divine guidance is Guru itself; for, Guru and God are one and the same. Through the Realized soul, (Sat Guru) of his guidance only, we can unlock the gate of the goal of life that enables us to give up the small self in order to find the Real Self. It will reveal unto the humble ones the secrets of life in all its glory. Then he becomes the illumined one.

"Divine guidance, the teaching of Sat Guru, is the wisdom of the inward source, the spirit of truth, that can enormously contribute to the common good of every body. It sustains us nobly and well to meet the emergencies and the problem of the world which might otherwise over-

whelm us. It is an expression of the truth of life directly. As such we have to realize the Divine guidance-Guru's Grace - as a living truth in our own hearts and a genuine sincerity in our thoughts, words, and deeds. The divine guidance has to become for us a reality and we should prove it by our life.

"Unfold your spiritual nature and realize by the divine guidance of your Guru. Sri Krishna says to Arjuna, Learn it by obeisance, interrogation and service. The enlightened seers of truth will instruct you in this knowledge."

"The Guru is the beginning of the Universe, yet he himself is without a beginning; the Guru is the highest deity; there is none higher than the Guru. Prostrations to that Guru !

"Prostrations to the Guru (in the form of Truth, Sat etc.) who is the embodiment of the Bliss of Brahman and the bestower of supreme happiness, who is detached, knowledge personified and beyond duality, who is like the sky and is indicated by such vedic dicta as "Thou art That" and who is one, eternal, pure, the witness of all the changes in the intellect, beyond all states and devoid of three Gunas.

"Prostrations to the Guru, who with the collyrium stick of knowledge has opened the eyes of one blinded by the disease of ignorance.

"Oh Sainath ! Oh Merciful one ! you are the source of peace. You are the embodiment of love. Pray let me feel that all the Universe is the manifestation of one reality (God) i.e., you.

"You alone are the guide and benefactor. Oh Sayee grant me Thy divine guidance May all my perceptions be spiritualised by the thought of (God) you.

"May I ever be surrounded by Thy divine consciousness and be protected with Thy divine power.

"Prostrations unto you. OM TAT SAT.

"MAY BABA BLESS US ALL.

— Saipadananda Radhakrishnaswamiji."

Books published and sold by Sai Baba Sansthan, Shirdi

श्रीसाईबाबा संस्थान, शिरडी संस्थेतर्फे प्रकाशित व विक्रीकरितां ठेवलेलीं पुस्तकें

(१)	**श्रीसाईसच्चरित्र**	(मराठी)	श्री. दाभोळकरकृत	८–००
(२)	,,	(हिंदी)	श्री. ठाकूर	५–५०
(३)	,,	(गुजराथी)	श्री. सोमपुरा	६–५०
(४)	,,	(इंग्रजी)	Shri Gunaji	५–२५
(५)	,,	(Kannad)	N. S. Anantha Raum	६–००
(६)	**A Glimpse of Indian Spirituality**–by Pradhan			१–५०
(७)	**A Glimpse of Indian Spirituality** (Telugu)			१–००
(८)	**श्रीसाईलीलामृत**	(मराठी)	श्री. आगास्करकृत	२–७५
(९)	**साईबाबा–अवतार व कार्य**	(मराठी)	श्री. धोंड	२–००
(१०)	**साईबाबांचे ४ अध्याय**	(मराठी)	श्री. दासगणू	००–५०
(११)	**सगुणोपासना**	(मराठी)	श्री. भीष्म	००–२५
(१२)	,,	(गुजराथी लिपींत)	श्री. भीष्म	००–२५
(१३)	**श्रीरुद्राध्याय ११ वा**	(मराठी)	श्री. दाभोळकर	००–१२
(१४)	**शीलधी**	(मराठी)	डॉ. गव्हाणकर	००–७५
(१५)	**श्रीसाईगीतांजलि**	(मराठी)	कवि श्रीपाद	००–१२
(१६)	**Guide to Shirdi** (English)			००–१२
(१७)	**स्तवनमंजिरी व सुमनांजलि**	(मराठी)		००–२०

व्ही. पी. ची पद्धत नाहीं.

Commission to Sellers 25% except on 2 or 10 for which only 25 P. and 50 P. for No. 1. Postage Extra minimum purchase of Rs. 15). *Can be had from* :

1. **Receiver Shri Sai Baba Sansthan,**
   P. O. Shirdi., Dist. Ahmednagar.
2. **Sai Baba Office ‘ Sai Niketan,’**
   Dr. Ambedkar Road, 804 B, Dadar, Bombay 14.